МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ОСНОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Навчальний посібник
Видання 2-ге доповнене та перероблене

Укладач І. О. Карпич

Київ
Компринт
2025

УДК 316.614(075.8)
О-75

Рецензенти:

Петренко О. Б., докторка педагогічних наук, професорка, проректорка з інноваційної діяльності і міжнародного співробітництва, професорка кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Сейко Н. А., докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри соціальних технологій Житомирського державного університету імені І.Франка;

Коляда Н. М., докторка педагогічних наук, професорка, завідувачка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету соціальної та психологічної освіти Уманського
державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол №15 від 29.05.2025 р.)

О-75 **Основи соціалізації особистості:** : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. Ірина Карпич. – Вид. 2-ге доповн. та переробл. – Київ : Компринт, 2025. – 124 с.

ISBN

Навчальний посібник з дисципліни «Основи соціалізації особистості» включає матеріали для лекційних та практичних занять (питання для обговорення, питання для самоперевірки, завдання для самостійної роботи).

В посібнику також подано методичні рекомендації для виконання самостійної роботи та ІНДЗ, питання для підсумкового контролю та список рекомендованих джерел.

Для здобувачів вищої освіти факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

УДК 316.614 (075.8)

© Карпич І. О., уклад., 2025

ISBN

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА ……..5

РОЗДІЛ І. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ…….....7
1.1. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА…….....7
1.1.1. Лекція № 1. Сутність соціалізації людини……..…….....7
1.1.2. Лекція № 2. Соціалізація як соціально-педагогічне явище…….……..…..15
1.1.3. Лекція № 3. Загальна характеристика основних етапів та фаз соціалізації. Фактори соціалізації ……26

1.2. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІ. ОСОБИСТІСТЬ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ…….……..…….....32
1.2.1. Лекція № 4. Провідні теорії соціалізації……....32
1.2.2. Лекція № 5. Розвиток особистості в онтогенезі……..…….43
1.2.3. Лекція № 6. Субкультура як механізм соціалізації…..……....50
1.2.4. Лекція № 7. Засоби масової інформації в системі соціалізації особистості…….56

1.3. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІІ. ІНСТИТУТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ……..……..……....61
1.3.1. Лекція №8. Сім’я як провідний інститут соціального формування особистості ……61
1.3.2. Лекція № 9. Соціальні групи як головні інститути соціалізації……...……...68
1. 3.3. Лекція № 10. Соціальні ролі особистості як механізми соціалізації.....76

РОЗДІЛ ІІ. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ……...……88
2.1. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА..…….....88
2.1.1. Практичне заняття № 1. Сутність соціалізації людини ……...……88

2.1.2. Практичне заняття № 2. Соціалізація як соціально-педагогічне явище……..……....90

2.1.3. Практичне заняття № 3. Загальна характеристика основних етапів та фаз соціалізації. Фактори соціалізації……..92

2.2. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІ. ОСОБИСТІТЬ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ..……..……....94
2.2.1. Практичне заняття № 4. Провідні теорії соціалізації…..…….……94
2.2.2. Практичне заняття № 5. Розвиток особистості в онтогенезі ……96
2.2.3. Практичне заняття № 6. Субкультура як механізм соціалізації……...98
2.2.4. Практичне заняття № 7. Засоби масової інформації в системі соціалізації особистості……100

3.3. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІІ. ІНСТИТУТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ…….....111
2.3.1. Практичне заняття №8. Сім’я як провідний інститут соціального формування особистості……102
2. 3.3. Практичне заняття №9. Соціальні групи як головні інститути соціалізації……..……104
2.3.4. Практичне заняття №10. Соціальні ролі особистості як механізми соціалізації…….……..106

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ……...110

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ІНДЗ….115

МЕТОДИЧНІ РКОМЕНДАЦІЇ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ…….....119

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ……...122

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна «Основи соціалізації особистості» має на меті опанування інтегруючої дисципліни, що дозволяє простежити, проаналізувати і зрозуміти складний процес входження індивіда в соціум і поступове перетворення його на особистість.

Завданнями дисципліни є:

- поглиблення знань здобувачів вищої освіти у з основ соціалізації;

- розкриття історії зародження та розвитку становлення соціалізації як галузі міждисциплінарних досліджень;

- допомогти студентам зрозуміти сутність, зміст, основні принципи процесу соціалізації;

- спонукати здобувачів вищої освіти до їх морального самовдосконалення, підвищення власної моральної культури.

Для соціальної роботи як системи професійної діяльності соціалізація особистості виступає надзавданням. У ході вивчення соціалізації молодого покоління варто враховувати, що соціалізація – це двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її включення в систему суспільних відносин шляхом засвоєння як соціального досвіду, так і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість.

Вивчення такого навчального матеріалу допомагає глибше засвоїти навчальні дисципліни, пов’язані з формуванням і розвитком особистості, віковими особливостями становлення людини, її самоствердженням, самореалізацією тощо. Адже у науковому тлумаченні соціалізації передбачається розуміння особистості перш за все як активного соціального суб’єкта, спроможного впливати на суспільне життя.

У соціалізуючому процесі виокремлюються змістовний і функціональний аспекти. При цьому змістовний аспект визначається тим, «що» і «які» якісні ознаки формуються у процесі соціалізації, а функціональний – «як» і під впливом яких механізмів здійснюється це формування. У цьому контексті за програмою курсу розглядаються засоби, фактори та механізми соціалізації, теорії розвитку особистості, особливості формування життєвих цінностей людини, функціонування традиціоналізованих стереотипів поведінки, складові культури, соціальні групи та соціальні ролі особистості, процес етнізації тощо.

Навчальна дисципліна розраховано на 120 годин (4 кредити ECTS). З них лекції – 30 годин, практичні заняття – 30 годин, самостійна робота – 40 год., індивідуальна робота (ІНДЗ) – 20 год.

У першому розділі представлено матеріали до лекційних занять.

У другому розділі відповідно до 3-х змістових модулів подано матеріали для практичних занять: питання для обговорення, запитання для самоконтролю, завдання для самостійної роботи та тематику повідомлень, список рекомендованих джерел.

Посібник містить методичні рекомендації для виконання самостійної роботи та ІНДЗ, питання для підсумкового контролю та список рекомендованих джерел

Посібник призначений для здобувачів вищої освіти факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

РОЗДІЛ І

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

1.1. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І
СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Тема № 1: Сутність соціалізації людини

1. Погляд на сутність і зміст поняття «соціалізація»: історичний аспект
2. Основні уявлення про соціалізацію. Мета та завдання соціалізації
3. Складові процесу соціалізації
4. Принципи соціалізуючого процесу
5. Співвідношення понять «соціалізація», «виховання», «розвиток»

1. Погляд на сутність і зміст поняття «соціалізація»: історичний аспект

В гуманітарні науки термін «соціалізація» прийшов з політекономії, його початковим значенням було «усуспільнення» землі, засобів виробництва і т. ін.

Автором терміна «соціалізація» стосовно до людини, є американський соціолог Ф. Г. Гіддінгс, який у 1887 р. у книжці «Теорія соціалізації» вжив його в значенні, близькому до сучасного, – «розвиток соціальної природи або характеру індивіда, підготовка людського матеріалу до соціального життя».

До середини XX ст. соціалізація перетворилася в самостійну міждисциплінарну галузь досліджень. Сьогодні проблему соціалізації або її окремі аспекти вивчають філософи, етнографи, соціологи, психологи, кримінологи і представники інших наук.

Поділяючи наукові висновки Ф. Гіддінгса, великий внесок у розвиток уявлення про соціалізацію зробили Г. Тард і Т. Парсонс. Зокрема Парсонс розглядав соціалізацію як процес адаптації до суспільства, у результаті чого слідування загальнозначущим нормам поведінки стає потребою індивіда.

При цьому рівнями адаптації, на думку вченого, стають:

1) людина знає, як потрібно себе поводити, але продовжує дотримуватися своєї системи цінностей;

2) взаємна терпимість;

3) взаємні поступки;

4) повне пристосування (відмова від попередній цінностей).

Погляди Ф. Гіддінгса, Г. Тарда і Т. Парсонса об’єднують ідеї про нерозривний зв'язок соціалізації з освітою і вихованням, з адаптивними процесами; про соціальні контакти як одну із змістовних сторін соціалізації; про значення самосвідомості, соціальної орієнтації та розвитку мови для успішного входження в соціум.

Ч. Кулі і Дж. Мід, прихильники протилежного підходу до розуміння соціалізації, виходили з того, що людина активно бере участь у цьому процесі і не тільки адаптується до суспільства, але й впливає на себе саму.

2. Основні уявлення про соціалізацію. Мета та завдання соціалізації

Соціалізація (від лат. socialis) означає суспільний.

Соціалізація – процес, який з одного боку, передбачає засвоєння індивідом соціального досвіду, адаптацію до соціального середовища, засвоєння його традицій, норм і цінностей, а з другого – це процес активної діяльності, включення в соціальне середовище. При цьому індивід, оволодіваючи новими ролями і правилами, набуває водночас здатності створити щось нове.

Мета соціалізації полягає в тому, щоб допомогти вихованцеві вижити в суспільному потоці криз – екологічній, енергетичній, інформативній, комп'ютерній тощо, оволодіти досвідом старших, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце в суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення в ньому.

Завдання соціалізації полягають у тому, щоб допомогти людині зорієнтуватись у суспільному потоці явищ – соціальних, екологічних, енергетичних, інформаційних, комп'ютерних, оволодіти досвідом старших поколінь, зрозуміти своє покликання, визначити своє місце у суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого існування в ньому.

Соціалізація нерозривно пов'язана з індивідуалізацією особистості, оскільки її зміст полягає у формуванні індивідуальності. Не існує однакових процесів соціалізації, індивідуальний досвід кожної особистості є унікальним і неповторним. Це набуття людьми ціннісних орієнтації, потрібних для виконання соціальних ролей; засвоєння індивідом певної системи знань і норм, процес становлення його як особистості.

Під соціалізацією потрібно розуміти оволодіння нормами і правилами життя в суспільстві, знаннями і вміннями будувати стосунки, що дозволяють особистості здобути такі характеристики: ставлення до іншої людини як до самоцінності; здатність до самовіддачі як умови чи способу реалізації такого ставлення до інших людей; творчий характер життєдіяльності, здатність до вільного волевиявлення; можливість самому проектувати майбутнє; внутрішня відповідальність перед собою, іншими людьми, минулим і майбутнім; прагнення зрозуміти смисл життя.

Процес соціалізації можна відобразити за допомогою такої формули:

Особистість = людина як біологічна істота + соціальні навички.

Отже, соціалізація особистості – це процес становлення особистості, оволодіння нею нормами і правилами життя в суспільстві, знаннями і вміннями будувати стосунки з іншими людьми на основі розуміння їх самоцінності і власної цінності, відповідальності перед собою й іншими, прагнення до набуття сенсу життя як радості творення і самотворення.

Таким чином, можна сказати, що соціалізація – це двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її включення в систему суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду, так і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість.

Здійснюючи професійну діяльність, соціальному працівнику важливо знати критерії соціалізованості людини, а саме:

- зміст сформованих установок, стереотипів, цінностей, картини світу;
- адаптованість особистості, її спосіб життя, норми загально схвальної поведінки;
- соціальна ідентичність (групова, загальнолюдська);
- рівень незалежності, впевненості і самостійності, ініціативності і незакомплексованості, розкутості.

Розширення і поглиблення соціалізації індивіда здійснюється у трьох основних сферах:

- діяльності,
- спілкуванні,
- самосвідомості.

У сфері *діяльності* відбувається подальше розширення й урізноманітнення її видів, осмислення опанованих і прогнозованих зразків тощо.

У сфері *спілкування* удосконалюється й ускладнюється коло контактів.

У сфері *самосвідомості* вирішується проблема формування рушійних сил саморозвитку (потреби і мотиви), спрямованих на

створення образу власного Я, усвідомлення своєї соціальної незалежності, соціальної ролі, формування самооцінки.

Існує декілька підходів до «Я»-структури.

Найбільш поширена схема включає в «Я» три компоненти:

- пізнавальний – знання себе;
- емоційний – оцінка себе;
- поведінковий – ставлення до себе.

Найголовніший факт при вивченні самосвідомості полягає в тому, що вона постає як розуміння особистістю себе у визначенні власної ідентичності. Інша властивість самосвідомості полягає в тому, що її розвиток у ході соціалізації – це процес контрольований, який визначається постійним набуттям соціального досвіду в умовах розширення діапазону діяльності і спілкування. Саме тому процес соціалізації може бути зрозумілим як єдність усіх трьох означених сфер.

Сучасне «управління» соціалізацією підростаючого покоління має на меті залучити його до прийняття рішення проблем власного життя і діяльності, активної життєвої позиції. Спільна діяльність дітей та молоді з фахівцями соціально-педагогічної роботи дозволяє оволодівати навичками соціально активної та соціально компетентної особистості.

Тільки вольові цілеспрямовані особистості здатні виконати свої програми життєдіяльності, зробити процес соціалізації успішним.

Люди з низьким рівнем соціалізації живуть щоденними проблемами. Вони ставлять перед собою поточні завдання щодо задоволення своїх потреб, їхні соціогенні потреби зводяться до заробітку грошей.

Люди з середнім рівнем соціалізації мають творчо мало насичені соціогенні потреби. Як правило, вони само реалізуються у складі колективів.

Найвищого ступеня соціалізації досягає еліта, інтелігенція, творчі люди, політичні діячі, вчені, письменники. Створені ними

матеріальні і духовні цінності визначаються громадськістю, а самі творці переживають почуття самореалізації, самоствердження.

Сучасне управління соціалізацією дітей та молоді має за мету залучити їх до прийняття рішення проблем власного життя і діяльності, стимулювати реалізацію їх покликань, здібностей, ініціативи і творчості. Тобто в даному процесі слід відкидати як дрібну опіку, так і відмову в допомозі людини у виборі її життєвих і соціально значущих цінностей. Спільна діяльність молодого покоління з фахівцями соціально-педагогічної роботи, передача їх знань, досвіду дозволяє дітям і молоді оволодіти навичками соціально активної особистості.

3. Складові процесу соціалізації

В цілому процес соціалізації умовно можна зобразити як сукупність таких чотирьох складових (табл. І):

Таблиця 1

Соціалізація		
Стихійна	Відносно-соціально керована (спрямована)	Відносно-соціально контролююча (виховання)
Самозміна людини		

- стихійна соціалізація – відбувається внаслідок впливу на особистість об’єктивних обставин життя (соціально-економічних та соціокультурних реалій суспільства)
- відносно-соціально керована (спрямована) соціалізація – проявляється через вжиття державою певних економічних, законодавчих заходів для вирішення своїх проблем, що впливають на життєвий шлях тих чи інших груп;
- відносно соціально контролююча соціалізація (виховання) – цілеспрямоване створення суспільством умов

розвитку потенційних можливостей особистості, формування у неї певних якостей;

- самозміна людини – це процес і результат більш чи менш усвідомлених, цілеспрямованих і успішних зусиль людини, спрямованих на те щоб стати іншим (рідше – повністю, як правило, частково).

4. Принципи соціалізуючого процесу

-*принцип системності*, який передбачає вплив на особистість як мікро-, так і макросередовища, які тісно взаємодіють, взаємовпливають і взаємодетермінують один одного;

-*принцип діяльності*, що обумовлює активну взаємодію особистості з іншими людьми, в які індивід вступає в ході діяльності і спілкування, тобто наявний неперервний цілісний процес засвоєння особистістю об'єктивної дійсності завдяки включення в діяльність;

-*принцип двосторонньої взаємодії особистості і соціального середовища*, взаємообумовленість процесу входження особистості в систему суспільних відносин і водночас відтворення цих відносин в системі сімейних, товариських, навчальних, виробничих та інших зв'язків;

-*принцип особистої активності та вибірковості* дозволяє розглянути людину не як пасивну ланку в процесі соціалізації, а як особистість, спроможну активно діяти і самій вибирати соціальні умови власного розвитку та формувати своє «Я», виходячи з власного бачення ідеалів і переконань.

5.Співвідношення понять «соціалізація», «виховання", «розвиток».

З метою розкриття змісту процесу соціалізації ми маємо простежити співвідношення цього поняття з поняттями

«виховання» та «соціальний розвиток». Практика показує, що соціалізацію не можна зводити до поняття «виховання» ні в вузькому, ні в широкому розумінні, в якому вона часто використовується, оскільки виховання передбачає перш за все систему спрямованих впливів, за допомогою яких прагнуть сформувати в особистості певні риси і якості, завдяки яким людина долучається до культури і стає повноцінним членом суспільства.

Таким чином, ми можемо назвати такі особливості процесу соціалізації, які дозволяють відмежувати його від виховання:

1) відносна стихійність цього процесу, яка характеризується не завжди передбаченим, цілеспрямованим впливом середовища;

2) механічне засвоєння соціальних норм та цінностей, яке відбувається в результаті діяльності і спілкування особистості, взаємодії її з мікро- і макросередовищем;

3) зростання в міру дорослішання самостійності особистості щодо вибору соціальних цінностей і орієнтирів, середовища спілкування, якому віддається перевага.

Соціальний розвиток дітей і молоді можна розуміти як об’єктивний і водночас керований процес взаємодії кількісних і якісних змін соціальних характеристик молодого покоління в ході його становлення як суб’єкта суспільного виробництва і суспільного життя.

Можна сказати, що поняття «соціальний розвиток» і «соціалізація» співпадають, але в них по-різному розставлені акценти: на активності особистості, що більш виразно представлено в ідеї розвитку кожної особистості, а в соціалізації в центрі уваги знаходиться соціальне середовище і його вплив на особистість.

Тема № 2: Соціалізація як соціально-педагогічне явище

1. Людина як об’єкт соціалізації
2. Людина як суб’єкт соціалізації
3. Природно-культурні, соціально-культурні та соціально-психологічні завдання людини у процесі соціалізації
4. Людина як жертва процесу соціалізації
5. Людина як жертва несприятливих умов соціалізації
6. Механізми соціалізації: соціально-психологічні, соціально-педагогічні

1. Людина як об’єкт соціалізації

Кожна людина, особливо в дитинстві, в підлітковому та юнацькому віці, являється об’єктом соціалізації. Про це свідчить те, що зміст процесу соціалізації визначається зацікавленістю суспільства в тому, щоб його члени активно володіли ролями чоловіка або жінки (гендерна соціалізація), створили міцну сім’ю (сімейна соціалізація), могли б і хотіли компетентно брати участь у соціальному і економічному житті (професійна соціалізація), були законослухняним громадянином (політична соціалізація) і т. ін.

Треба мати на увазі, що вимоги до людини в тому або іншому аспекті соціалізації ставить не лише суспільство в цілому, але й конкретні групи і організації. Особливості і функції тих чи інших груп і організацій зумовлюють специфічний і неідентичний характер цих вимог. А зміст вимог залежить від віку і соціального статусу людини, до якої вони ставляться. У цьому плані людина – об’єкт соціалізації.

Еміль Дюркгейм, розглядаючи процес соціалізації, вважав, що активне начало в ньому належить суспільству і саме воно є суб’єктом соціалізації. «Суспільство, – писав він, – може вижити лише тоді, коли між його членами є значна міра однорідності».

Тому воно прагне сформувати людину «за своїм взірцем». Тобто, утверджуючи пріоритет суспільства в процесі соціалізації людини, Е. Дюркгейм розглядав останню як об’єкт соціалізуючих впливів суспільства.

Погляди Е. Дюркгейма багато в чому стали основою розробленої Талкотом Парсонсом розгорнутої соціологічної теорії функціонування суспільства, що описує зокрема й процеси інтеграції людини в соціальну систему.

Т. Парсонс визначав соціалізацію як «інтеріоризацію» культури суспільства, в якому дитина народилася, як «освоєння реквізиту орієнтацій для задовільного функціонування в ролі».

Універсальне завдання соціалізації – сформувати в тих «новачків», що вступають у суспільство, як мінімум, почуття лояльності і, як максимум, почуття відданості щодо системи. Згідно з його поглядами, людина «вбирає» в себе загальні цінності в процесі спілкування із «значущими іншими». Внаслідок цього дотримування загальноприйнятих нормативних стандартів стає частиною її мотиваційної структури, її потребою.

Теорії Е. Дюркгейма і Т. Парсонса справили і далі справляють великий вплив на дослідників соціалізації. Досі чимало з них розглядають людину лише як об’єкт соціалізації, а її саму – як суб’єкт-об’єктний процес (де суб’єктом є суспільство або його складові).

2. Людина як суб’єкт соціалізації

Людина стає повноцінним членом суспільства, будучи не тільки о’бєктом, а й суб’єктом соціалізації, який засвоює соціальні норми і культурні цінності, виявляючи активність, саморозвиваючись і самореалізуючись у суспільстві.

В основу розгляду людини як суб’єкта соціалізації лягли концепції американських вчених Ч. Кулі, В. Томаса і Ф. Знанецького, Дж. Міда.

Чарльз Кулі, автор теорії «дзеркального «я» і теорії малих груп, вважав, що індивідуальне «Я» набуває соціальної якості в комунікаціях, у міжособистісному спілкуванні всередині первинної групи (сім'ї, групи ровесників, сусідньої групи), тобто в процесі взаємодії індивідуальних і групових суб'єктів.

Вільям Томас і Флоріїн Знанецький висунули положення про те, що соціальні явища і процеси належить розглядати як результат свідомої діяльності людей, що, вивчаючи ті або інші соціальні ситуації, треба враховувати не лише соціальні обставини, але й погляди індивідів, включених у ці ситуації, тобто розглянути їх як суб'єкти соціального життя.

Джордж Герберт Мід, розробляючи напрямок у науці, який дістав назву символічного інтеракціонізму, центральним поняттям соціальної психології вважав «міжіндивідуальну взаємодію». Сукупність процесів взаємодії, за Мідом, констатує (умовно – формує) суспільство і соціальний індивід. З одного боку, багатство і своєрідність реакцій і способів діяння, що наявні в того або іншого індивідуального «Я», залежать від різноманітності і широти систем взаємодії, в яких «я» бере участь. А з другого боку – соціальний індивід є джерелом руху і розвитку суспільства.

Ідеї Ч. Кулі, В. Томаса, Ф. Знанецького і Дж. Міда справили могутній вплив на вивчення людини як суб'єкта соціалізації, на розробку концепцій соціалізації в руслі суб'єкт-суб'єктного підходу.

Суб'єктом соціалізації людина стає об'єктивно, бо протягом усього життя на кожній черговій сходинці перед нею постають завдання, для вирішення яких вона більш або менш усвідомлено, а частіше не усвідомлено, ставить перед собою відповідні цілі, перетворюючись на суб'єкта соціалізації.

3. Природно-культурні, соціально-культурні та соціально-психологічні завдання людини у процесі соціалізації

Певною мірою умовно можна вирізнити три групи завдань, які вирішує людина на кожному віковому етапі або етапі соціалізації: природно-культурні, соціально-культурні і соціально-психологічні.

Природно-культурні завдання – досягнення певного рівня фізичного розвитку.

На кожному віковому етапі людині необхідно: досягти певного ступеня пізнання тілесного канону, властивого тій культурі, в якій вона живе; засвоїти елементи етикету, символіки, кінетичної мови (жести, поза, міміка, пантоміміка), пов'язані з тілом і статеворольовою поведінкою; розвинути і (або) реалізувати фізичні і сексуальні задатки; вести здоровий спосіб життя, адекватний статі і вікові (гігієна, режим, харчування, способи збереження здоров'я і оздоровлення організму, фізичного саморозвитку, керування своїм психофізичним станом); перебудовувати самоставлення до життя, стиль життя відповідно до статевовікових та індивідуальних можливостей.

Все це має деякі об'єктивні і нормативні відмінності в тих або інших регіонально-культурних умовах (різні темпи статевого дозрівання, еталони мужності й жіночності в різних етносах, регіонах, вікових і соціальних групах і т. ін.).

Соціально-культурні завдання – пізнавальні, моральні цілі, бажання володіти певною сумою знань, умінь і навичків – специфічні для кожного вікового етапу в конкретному соціумі в певний період історії. Ці завдання об'єктивно визначаються суспільством у цілому, а також етнорегіональними особливостями і найближчим оточенням людини.

Специфічні соціально-культурні завдання постають перед людиною на кожному віковому етапі в процесі участі в житті суспільства.

Від неї очікують:

а) прилучення до певного рівня суспільної культури, володіння певною сумою знань, умінь, навичок, певного ступеня сформованості цінностей;

б) вирішення завдань, пов’язаних з участю в сімейному житті, виробничо-економічній діяльності і т. ін.

Завдання соціально-культурного ряду мають мовби два шари.

В першому – завдання, поставлені людині у вербалізованій формі інститутами суспільства і держави.

В другому – завдання, які сприймаються нею з соціальної практики, характерів, звичаїв, психологічних стереотипів безпосереднього оточення.

Причому ці два шари не збігаються між собою й більшою чи меншою мірою суперечать один одному. Крім того, і той, і другий шар можуть не усвідомлюватися людиною або усвідомлюватися частково, а подеколи тією або іншою мірою спотворено.

Соціально-психологічні завдання – це становлення самоусвідомлення особистості, її самовизначення в актуальному житті і на перспективу, самореалізація і самоствердження, які на кожному віковому етапі мають специфічний зміст і способи їх вирішення.

Самоусвідомлення особистості можна розглядати як досягнення нею в кожному віці певної міри самопізнання, наявність відносно цілісної «Я»-концепції, певного рівня самоповаги і міри самосприйняття. Так, наприклад, перед підлітком стоїть завдання пізнати ті компоненти свого «я», які пов’язані з усвідомленням схожості з іншими людьми і

відмінності від них, а перед юнаком – тих, від яких залежить світогляд, визначення свого місця у світі і т. ін.

Самовизначення особистості передбачає віднайдення нею визначеної позиції в різних сферах актуальної життєдіяльності і вироблення планів на різні відрізки майбутнього життя.

Самореалізація передбачає задовільну для людини реалізацію активності в значущих для неї сферах життєдіяльності і (або) взаємостосунків. Водночас треба, щоб успішність цієї реалізації визнавалася і схвалювалася значущими для людини особами. Самореалізація може мати різноманітні форми. Вони можуть бути соціально цінними, соціально корисними, соціально прийнятними, а також асоціальними і антисоціальними.

Самоствердження – досягнення людиною суб'єктивного вдоволення результатом і (або) процесом самореалізації.

Вікові завдання – об’єктивні. Для їх вирішення людина ставить (або не ставить) перед собою певні цілі. Залежно від того, наскільки повно і адекватно усвідомлені чи відчуті завдання і від деяких інших обставин, дії людини можуть бути більш або менш адекватні віковим завданням, а також відповідати особистісним ресурсам, потрібним для їхнього досягнення.

Важливо зазначити, що людина усвідомлено чи неусвідомлено визначає реальність і успішність досягнення тих або інших цілей. Це дозволяє їй, виявивши розходження між своїми потребами (цілями) і об’єктивними можливостями їх реалізації (досягнення цілі), певним чином на це реагувати. Людина може змінювати цілі, шукати реальніші шляхи для їх досягнення, нарешті, самозмінюватися.

Вирішення завдань трьох названих груп є об’єктивною необхідністю для її розвитку. Якщо якась група завдань або суттєві завдання якоїсь групи залишаються невирішеними на тому чи іншому віковому етапі, то це робить соціалізацію людини неповною.

Можливий і такий випадок, коли те або інше завдання, невирішене в певному віці, зовні не позначається на її соціалізації, але через певний період часу (інколи досить значний) воно «виринає», що призводить до мовбито невмотивованих вчинків і рішень, до дефектів соціалізації.

В цілому треба зазначити, що тією мірою, наскільки людина активна у вирішенні об'єктивних завдань, наскільки вона є творцем свого життя (сама ставить перед собою ті або інші цілі), настільки вона може розглядатися як суб'єкт соціалізації.

4. Людина як жертва процесу соціалізації

Людина не тільки являється об'єктом і суб'єктом соціалізації. Вона може стати її жертвою. Це пов'язано з тим, що процес і результат соціалізації містять у собі внутрішню суперечність.

Успішна соціалізація передбачає, з одного боку, ефективну адаптацію людини в суспільстві, а з іншого – здатність певною мірою протистояти суспільству, а точніше – частині тих життєвих колізій, які заважають розвитку, самореалізації, самоствердженню людини.

Таким чином, можна констатувати, що в процесі соціалізації закладений внутрішній, до кінця не розв'язний конфлікт між ступенем ідентифікації людини з суспільством і ступенем відособлення її в суспільстві. Інакше кажучи, ефективна соціалізація передбачає певний баланс між ідентифікацією з суспільством і відособленням у ньому.

Людина, цілком адаптована в суспільстві і не здатна якоюсь мірою протистояти йому, тобто конформіст, може розглядатися як жертва соціалізації. В той же час людина, не адаптована в суспільстві, також стає жертвою соціалізації – дисидентом, правопорушником або ще якось ухиляється від прийнятого в цьому суспільстві способу життя.

Будь-яке модернізоване суспільство тією чи іншою мірою продукує обидва типи жертв соціалізації. Але треба мати на увазі таку обставину. Демократичне суспільство продукує жертви соціалізації, головним чином, всупереч своїм цільовим настановам.

Тоді як тоталітарне суспільство, навіть декларуючи необхідність розвитку неповторної особистості, насправді цілеспрямовано продукує конформістів і, як побічний неминучий наслідок, осіб, які ухиляються від запроваджуваних у ньому норм.

Гострота описаного конфлікту пов'язана як з типом суспільства, в якому розвивається і живе людина, так і зі стилем виховання, характерним для суспільства в цілому, для тих або інших соціокультурних верств, конкретних сімей і виховних організацій, а також з індивідуальними особливостями самої людини.

5. Людина як жертва несприятливих умов соціалізації

Соціалізація конкретних людей в будь-якому суспільстві протікає в різноманітних умовах, для яких характерно наявність тих чи інших *небезпек,* які впливають на розвиток людини. Тому об'єктивно з'являються групи людей, які стають чи можуть стати жертвами несприятливих умов соціалізації.

На кожному віковому етапі соціалізації можна виділити найбільш конкретні небезпеки, при зіткненні з якими людині найбільш неминучі.

В *періоді внутрішньоутробному розвитку плоду*: хвороби батьків, їх пияцтво, погане харчування матері; негативний емоційно-психологічний стан батьків, медичні помилки, несприятливе екологічне середовище.

В *дошкільному віці (0 – 6 років):* хвороби і фізичні травми, емоційна тупість і аморальність батьків, ігнорування батьками

дитини і його недбаліcть, убогість сім'ї, антигуманність працівників дитячих установ; зневага однолітків; антисоціальні сусіди;

В *молодшому шкільному віці* (6 – 10 років): аморальність і пияцтво батьків; вітчим чи мачуха; убогість сім'ї; гіпо- чи гіперопіка; погано розвинена мова; неготовність до навчання; негативне ставлення вчителя і однолітків; негативний вплив однолітків і старших дітей, які схиляють до куріння, до випивки, до крадіжок; фізичні травми і дефекти; втрата батьків; зґвалтування.

В *підлітковому віці (11- 14 років)*: пияцтво, алкоголізм і аморальність батьків; убогість сім'ї, гіпо- чи гіперопіка; комп'ютерні ігри; помилки педагогів і батьків; куріння, токсикоманія; самотність; фізичні травми і дефекти; вступ в антисоціальні і злочинні угрупування; відставання чи випередження у психосексуальному розвитку; часті переїзди сім'ї, розлучення батьків.

В *ранній юності* (15 – 17 років): антисоціальна сім'я, убогість сім'ї, пияцтво, наркоманія; проституція; рання вагітність; вступ в антисоціальні і злочинні угрупування; зґвалтування; фізичні травми і дефекти; нерозуміння оточуючими; самотність; невдачі у відносинах з протилежною статтю; суїцидальні нахили; втрата життєвої перспективи.

В *юнацькому віці* (18 – 23 роки): убогість сім'ї, пияцтво, наркоманія; безробіття; зґвалтування; сексуальні невдачі; стреси; вступ в антисоціальні і злочинні угрупування; служба в армії; неможливість продовжувати навчання.

Чи відбудеться зіткнення з якоюсь з цих небезпек конкретної людини, багато в чому залежить не тільки від об'єктивних обставин, але і від індивідуальних особливостей. Звичайно, є небезпеки, жертвою якої може стати будь-яка людина незалежно від її індивідуальних особливостей, але і в цьому

випадку наслідки зіткнення з ними можуть бути зв’язані з індивідуальними особливостями людини.

6. Механізми соціалізації: соціально-психологічні, соціально-педагогічні

Соціально-психічні впливи, які діють на мікрорівні відносяться до механізмів соціалізації. Це стихійні впливи середовища, завдяки яким відбувається перехід зовнішніх регуляторів у внутрішні особистісні.

Кожне суспільство виробляє свої механізми соціалізації. Розрізняють 2 групи механізмів:

1) **Соціально-психологічні** механізми:

- *навіювання* – це особливий вид емоційно-вольового неаргументованого впливу однієї людини на іншу або на групу людей;

- *імпрінтінг* – фіксування людиною на рецепторному і підсвідомому рівнях особливостей, які впливають на його життєво важливі об’єкти;

- *копіювання* є свідомим або несвідомим відтворенням індивідом моделі поведінки, досвіду інших людей (зокрема, манер, рухів, учинків тощо);

- *екзистенціальний натиск* – оволодіння мовою та неусвідомлене засвоєння норм соціальної поведінки, обов’язкових в процесі взаємодії зі значущими особами.

- *ідентифікація* – це ототожнення індивіда з деякими людьми або групами, що дає змогу засвоювати різноманітні норми, відносини і форми поведінки, властиві навколишнім. Прикладом ідентифікації є статеворольова типізація – процес надбання індивідом психічних особливостей і поведінки, характерних для представників певної статі;

- *рефлексія* (лат. відображення) – процес самопізнання, споглядання і розуміння власного внутрішнього світу, а також

сприймання і розуміння психічного стану, можливого перебігу думок іншої людини у спілкуванні, усвідомлення того, як партнер сприймає та оцінює співрозмовника. За допомогою рефлексії людина може формуватися і змінюватися в результаті усвідомлення і переживання нею тієї реальності, в якій вона живе, свого місця в цій реальності і сему сабе.

2) Соціально-педагогічні механізми:

- *Традиційний* механізм соціалізації представляє собою засвоєння людиною норм, поглядів, стереотипів, які характерні для її сім'ї та найближчого оточення. Це засвоєння відбувається, як правило, на неусвідомленому рівні за допомогою фіксації, некритичного сприйняття панівних стереотипів.

- *інституційний* механізм функціонує в процесі взаємодії людини з інститутам суспільства і організаціями. У процесі взаємодії людини з різними інститутами і організаціями відбувається наростаюче нагромадження їм відповідних знань і досвіду соціально схвалюваної поведінки, а також досвіду імітації соціально схвалюваної поведінки і конфліктного чи безконфліктного уникнення виконання соціальних норм.

Треба мати на увазі, що засоби масової комунікації як соціальний інститут (друк, радіо, кіно, телебачення) впливають на соціалізацію людини не тільки за допомогою трансляції певної інформації, але й через подання певних зразків поведінки героїв книг, кінофільмів та телепередач.

- *Стилізований* механізм соціалізації діє в рамках певної субкультури – комплекс морально-психологічних рис і поведінкових проявів, типових для людей певного віку або певного професійного чи культурного шару, який в цілому створює певний стиль життя і мислення тієї чи іншої вікової, професійної або соціальної групи.

- *Міжособистісний* функціонує в процесі взаємодії людини з суб'єктивно значущими для нього особами. У його основі лежить психологічний механізм міжособистісного перенесення

завдяки емпатії, ідентифікації і т. д. Значущими особами можуть бути батьки, будь який шановний дорослий, друг-одноліток своєї або протилежної статі та ін. Але нерідкі випадки, коли спілкування із значущими особами в групах і організаціях може справляти на людину вплив, не ідентичну тій, який чинить на неї сама група або організація.

Тема № 3: Загальна характеристика основних етапів та фаз соціалізації. Фактори соціалізації

1.Етапи соціалізації.
2. Загальна характеристика основних фаз соціалізації.
3. Фактори соціалізації.

1. Етапи соціалізації

В будь-якому суспільстві соціалізація людини має особливості на різноманітних етапах. В самому загальному вигляді етапи соціалізації можна віднести з віковою періодизацією життя людини. Існують різноманітні періодизації етапів соціалізації, одна з яких є така:

- немовлячий вік (від народження до 1 року);
- раннє дитинство (1-3 роки);
- дошкільне дитинство (3-6 років);
- молодший шкільний вік (6-10 років);
- молодший підлітковий (10-12 років);
- старший підлітковий (12-14 років);
- ранній юнацький вік (15-17років);
- юнацький вік (18-23 років);
- молодість (23-30років);
- рання зрілість (30-40 років);
- пізня зрілість (40-55 років);
- літній вік (55-65 років);

- старість (65-70 років);
- довголіття (більше 70 років).

Інші учені виокремлюють три головні етапи соціалізації індивіда – від дитини до зрілої особистості (первинну, або соціалізацію дитини); маргінальну (проміжну або псевдостійку), або соціалізацію підлітка; стійку, яка означає перехід від юності до зрілості, тобто від 17 – 18 до 23 – 25 років.

2. Загальна характеристика основних фаз соціалізації

Входження індивіда в життя як соціальної істоти вимагає проходження 3 фаз:

- *Адаптація* – пристосування до нових умов середовища, засвоєння діючих у соціальному оточенні норм і правил поведінки спілкування. Людина становиться такою як усі. Це досягається втратою певних індивіуальних рис.

- *Індивідуалізації* – виникнення за рахунок загострення протиріч між рівнем адаптації та потребою в максимумі індивідуалізації. Людина прагне знайти засоби вираження своєї індивідуальності та трансляції власних ціннісних орієнтацій в життя соціуму.

- *Інтеграції* – самоорганізація індивідуума й інтеграція особистості в соціумі.

Особистість зберігає й удосконалює ті індивідуальні риси, які необхідні соціуму. Тільки успішне прходження трьох фаз призводить до успішної соціалізації. Будь-яка затримка на першій фазі або гіпертрофованість на другій фазі може призвести до порушення процессу соціалізації.

Успішною вважається така соціалізація, коли особистість уміє захистити і утвердити свою особливість і при цьому інтугруватися в соціальну групу. Але врахувавши той факт, що особистість впродовж свого життя входить в різноманітні

соціальні групи, то з цього випливає багатократність прходження всіх трьох фаз.

Усі ці три фази не розділені в часі. Таким чином, соціалізація особистості – це процес інтеграції окремого індивідуума в соціум.

3. Фактори соціалізації

Соціалізація протікає у взаємодії дітей, підлітків, юнаків з великою кількістю різноманітних умов, які більш чи менш активно впливають на їх розвиток. Ці умови, які діють на людину прийнято називати факторами соціалізації. Умовно їх можна об'єднати у чотири групи:

Мегафактори (мега – дуже великий) – космос, планета, світ, який в тій чи іншій мірі через інші фактори впливають на соціалізацію всіх жителів Землі.

Макрофактори (макро – великий) – країна, етнос, суспільство, держава, які впливають на соціалізацію всіх жителів певної країни.

Враховуючи багаторівневість структури соціального середовища на макрорівні, особливе значення для соціалізації людини мають:

- спосіб життя, тобто сукупність умов, які забезпечують життєдіяльність на всіх рівнях розвитку потреб, установок, диспозицій особистості;
- умови, що забезпечують реалізацію нагальних потреб особистості (екологічних, житлово-побутових);
- умови, що забезпечують самоствердження, самовиявлення особистості на рівні соціальних потреб (професійне ставлення, задоволення культурних потреб).

Останнім часом все більшого значення у науці набувають макрофактори соціалізації, у тому числі і природно-географічні умови, оскільки встановлено, що вони прямо чи опосередковано

впливають на становлення особистості. Так, екологічні зміни біосфери, забруднення навколишнього середовища, порушення екологічної рівноваги у біосфері, що викликані антропогенною діяльністю людини, спричинили негативний вплив природних факторів на її здоров'я і діяльність, почали загрожувати самому існуванню людини. Якісно нові проблеми людства одержали назву глобальних.

Мезофактори (мезо – середній, проміжний) – умови соціалізації великих груп людей, які вирізняються: за місцевістю і типу поселення, в яких вони проживають (регіон, село, місто); за належністю до аудиторії тих чи інших засобів масової комунікації (радіо, телебачення, кіно та інші).

Процес входження особистості в етнокультурні відносини, національну систему виховання та освіти сприяє соціалізації людини на мезорівні. Об'єднуючи сукупність багатьох елементів, мезорівень забезпечує:

- освітні орієнтації, властиві для суспільства;
- формування культурних цінностей та їх відповідність загальнолюдським;
- збереження і відтворення генофонду нації на розвиток її інтелектуального потенціалу.

Суттєвим фактором соціалізації є тип поселення, в якому живуть діти і дорослі, що їх оточують. Найбільш типовими поселеннями України є міста і села.

Відмінності у соціально-економічних, соціально-психологічних, культурних і природних умовах життя міста і села впливають на формування різних способів життя, різної ментальності.

Сільський тип поселення продовжує залишатись ефективним фактором соціалізації покоління, що підростає, оскільки в ньому і нині досить сильним є соціальний контроль за поведінкою людини. Відносно стабільний склад жителів села, слабка їх соціально-професійна культурна диференціація, тісні

родинні і сусідські зв’язки, «відкритість» спілкування, близьке спілкування дорослих і дітей, природоцільний, непоспішний, розмірений ритм життя та інше є реальними передумовами для появи неповторних рис у поведінці жителів села.

Іншими є умови соціалізації покоління, що підростає у місті, яке є осереддям матеріальної і духовної культури суспільства. Міське населення складається із численних соціальних верств і професійних груп, які мають найрізноманітніші ціннісні орієнтації і стилі життя. У місті людина одержує великий обсяг вражень, різної інформації (транспорт, реклама, потік людей, окремі люди, установи, організації та ін.).

Особистість має широкий вибір кола і груп спілкування, що дозволяє набути досвіду соціальних взаємодій, краще орієнтуватися у дійсності, що оточує її. Всі ці особливості не можуть бути не враховані в процесі навчання і виховання підростаючого покоління

Мікрофактори (гр. mikros – малий) соціальні групи, що безпосередньо впливають на конкретних людей (сім’я, група ровесників, мікросоціум, організації, в яких здійснюється соціальне виховання, – навчальні, професійні, громадські та інші).

Мікрорівень – це конкретні умови життя кожної особистості (сім’я, група, колектив), її розвитку в соціально орієнтованих установах, громадських об’єднаннях та організаціях. Соціалізація особистості на макрорівні забезпечує:

- продуктивні умови спілкування, як домінуючого виду діяльності людини;
- формування соціального статусу і репутації особистості;
- розвиток нормативно-ціннісної системи відносин особистості.

Мікрофактори, як зазначають соціологи, впливають на розвиток людини через так званих агентів соціалізації – осіб, у безпосередній взаємодії з якими проходить їхнє життя.

Головними трансляторами соціальних і культурних цінностей були і залишаються батьки дитини. Сила виховного впливу сім'ї зумовлена характером процесу засвоєння морального досвіду в ній. Цей процес має ряд особливостей: вплив батьків є найпершим впливом дорослих на формування особистості дитини, а перше сприймання, як відомо, є найсильнішим і має тенденцію до збереження; воно здійснюється передусім шляхом реального прикладу життя батьків; впливає на багато сторін життя дитини, у тому числі і найпотаємніших, що створює особливу психологічну й емоційну атмосферу в сім'ї; спирається на традиції слухняності, що панують у стосунках з батьком і матір'ю.

У підлітковому і юнацькому віці збільшується і стає найбільш дієвим вплив груп ровесників, у зрілому віці – членів сім'ї, трудового чи професійного колективу, окремих особистостей.

Спілкування з ровесниками є неодмінною умовою соціалізації дитини. Воно створюється у таких малих групах, як групи дитячого садка, шкільні класи, різні неформальні дитячі, підліткові і юнацькі об'єднання.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІ
ОСОБИСТІСТЬ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Тема № 4: Провідні теорії соціалізації

1. Психоаналітична теорія З. Фрейда
2. Модель «міжособистісного спілкування» (Ч. Кулі, Дж. Мід)
3. «Когнітивна» модель соціалізації (Ж. Піаже, Л. Кольберг)
4. Еволюційна теорія соціалізації (Е. Еріксон).
5. Теорія научіння (Скіннер)

1. Психоаналітична теорія З. Фрейда

Перший хто довів, що розвиток визначається суперечностями між вродженими потребами дитини і обмеженнями, які на неї накладає суспільство через дорослого, був австрійський психолог З. Фрейд.

На думку вченого, основна умова розвитку стійкої позитивної позиції – це нормальні взаємини між дорослими і дітьми, що склададаються еталоном соціальної поведінки.

Соціалізувати дитину означає усунути підсвідомі негативні інстинкти і розвинути «Над Я». З. Фрейд вважав, що позиція особистості формується до 5 років, наступний період – корегування позиції особистості.

Основна особливість цієї теорії, розробленої З. Фрейдом, полягає в домінуванні біологічної основи в становленні і розвитку особистості.

З. Фрейд вважав, що особистість – це єдність трьох структур.

- «Воно» – природжені інстинкти .
- «Я» – відповідає за прийняття рішень.

- «Над Я» – засвоєні правила, норми поведінки в суспільстві.

Вроджену основу утворює ВОНО, яке виявляється у певній психічній енергії і суб'єктивно переживається як психологічне напруження, дискомфорт, незадоволення.

Структура, яка має назву «Я», формується згідно із З. Фрейдом, у процесі соціалізації особистості. Набуті уявлення, образи, спогади завдяки «вродженій здатності до синтезу» поєднуються у структури, що використовують енергію «ВОНО» і разом з тим утворюють умови для прояву його структур. Отже, «Я» виконує функцію обслуговування «ВОНО» і забезпечує пристосування індивіда до середовища. Найяскравіший прояв «Я» – здатність людини до виокремлення себе із середовища. Інакше кажучи, «Я» – це прояв самосвідомості, хоча індивід не завжди розуміє своє «Я».

Однак життя у суспільстві змушує людину обмежувати свої інстинктивні бажання. Функцію такого обмеження, за З. Фрейдом, виконує «Над Я»; йому ж приписують функції совісті та ідеалу. Совість – це заглушування, нейтралізація або трансформація інстинктивних сил, які спонукають до порушення соціальних норм. Функція ідеалу – передача до структури «Я» тих уявлень про потрібну поведінку, які поширені у даному суспільстві. Таким чином, ідеал – це те, до чого прагне «Я»; «Над Я» відповідає поняттю позиції особистості.

Як формується «Над Я»? У теорії З. Фрейда стверджується, що основний механізм – це ідентифікація, тобто присвоєння якостей і стандартів поведінки інших людей, у першу чергу батьків. Це присвоєння є настільки сильним, значущим, що дитина немов ідентифікується із своїми «значущими іншими», вміщує їх у собі. Совість – це ідентифікація з агресором. Коли дитину засуджують або наказують, її агресивність зростає; за цю виражену агресивність вона піддається ще більш різкому засудженню, більш інтенсивному покаранню. Опинившись у

пастці, дитина свою агресивність спрямовує на саму себе, приміняючи до себе ті покарання, яким піддають її дорослі.

Приблизно до п’ятого року життя, за З. Фрейдом, утворюється стійкий канал, по якому агресивність дитини завдяки зусиллям «Над Я» спрямовується проти «Я», і це виявляється у формі провини, покаяння. Чим суворіше виявлений таким чином голос совісті, тим вище напруження всієї системи. Єдиний вихід – звільнитися від агресивності, спрямовуючи її проти відповідного зовнішнього об’єкта.

Виховання протікає нормально, поки совість та Я-ідеал розвиваються гармонічно, поки існує розумне дозування емоційних стосунків між вихованцями і вихователями. Коли дитину надмірно часто засуджують або карають, її агресивність шукає виходу і спрямовується проти інших осіб. З іншого боку, надмірний прояв любові до дитини спрямовує її агресивність проти самої себе; дитина усвідомлює, що своєю негативною поведінкою вона завдає шкоди улюбленому вихователю.

Отже, в психоаналітичній теорії З. Фрейда звертається увага на роль агресивності та прив’язаності в процесі становлення позиції особистості. Теорія робить висновок про те, що ця позиція формується досить рано, приблизно до п’ятого року життя дитини. Вона виявляється, у першу чергу, в феномені совісті, почутті провини і здатності протистояти спокусі. Основна умова розвитку стійкої позитивної позиції – нормальні взаємини між батьками і дітьми, між вихователями і вихованцями, які склалися завдяки стандартам соціальної поведінки. Із цієї теорії випливає, що наступний після п’ятирічного віку періоду – це процес корегування позиції особистості, закріплення нею позитивних елементів і подолання негативних.

Водночас можна помітити обмеженість теорії З. Фрейда, особливо при поясненні позитивних феноменів духовного розвитку. Згідно з нею, людина з позитивною позицією відчуває постійний конфлікт між безсилим Я»», постійно стимульованим

аморальним «ВОНО» і суворим «Супер-Я», яке виявляється у нормах соціальної поведінки.

Численні послідовники З. Фрейда не лише розвивали, а й модифікували його теорію. Сучасні уявлення в психоаналітичній теорії підкреслюють роль соціальних факторів у становленні позиції особистості. Однак у принципі психоаналітична теорія позиції особистості залишилась без змін – соціальна поведінка людини пояснюється внутрішніми, вродженими, в основному не залежними від суспільства силами.

2. Модель «міжособистісного спілкування» (Ч. Кулі, Дж. Мід)

Теорія «міжособистісного спілкування» була розроблена американськими психологами Ч. Кулі, Дж. Мідом.

В основу теорії покладено ідею про те, що соціалізація здійснюється шляхом міжособистісного спілкування. Вчені вважають, що особистість ототожнюється зі світом людей, які її оточують, вчиться дивитись на себе очима інших.

Індивід спілкуючись в групі, ніби дивиться в дзеркало, яке відображає його «Я». В ході цієї взаємодії людина створює своє «дзеркальне Я», яке складається з трьох елементів:

- як нас сприймають інші;
- як інші реагують на те, що бачать;
- як ми відповідаємо на сприйняту реакцію інших.

Центральна ідея цієї теоріє полягає в тому, що особистість формується у взаємодії з іншими людьми. Механізмом цього формування є встановлення контролю дій особистості відповідно до уявлень людей, які її оточують.

Отже, представники концепції «дзеркального Я», Ч. Кулі, Дж. Мід та ін. вважають, що особистість формується в умовах численних інтеракцій людей з навколишнім світом, у результаті яких вона навчається дивитися на себе очима інших, мислити про

себе, як про інших, розуміти поведінку інших. За зазначеними дослідниками підкреслюється процесуальний характер соціалізації, а головна увага приділяється впровадженню механізмів психологічного тренінгу й особистісного контролю. Проте переоцінюється й роль і місце соціальної ролєвості та механізми ретрансляції соціокультурного досвіду.

3. «Когнітивна» модель соціалізації (Ж. Піаже, Л. Кольберг)

Ж. Піаже обгрунтував положення, згідно з яким особистість формується на основі схем поведінки. Цей процесс керується операційними структурами – внутрішніми діями суб'єкта, яким відповідають зовнішні дії. Перехід від зовнішніх дій до внутрішніх (уявних) він назвав інтеріоризацією, яка означає формування внутрішнього плану свідомості.

Ж. Піаже розрізняв три етапи цього плану, які залежать від віку дитини.

Перший, доопераційний, етап характеризує дитину до семи років. Основна особливість цього віку – її егоцентризм. Згідно з Ж. Піаже, дитина до семирічного віку сприймає та усвідомлює оточуюче тільки з власної точки зору, вона не здатна усвідомити, що можуть існувати ще й інші точки зору. Особистісне сприймання ситуації для дитини є єдиним, і це заважає їй вирішувати простіші проблеми соціальної взаємодії. Так, наприклад, дитині важко взяти участь у колективній діяльності на основі кооперативного розподілу обов'язків; вона не уявляє, що інші можуть її неправильно зрозуміти і не прагне бути зрозумілою.

Після семи років наступає етап конкретних операцій. Для дитини характерним стає операційне мислення, вона починає розрізняти реальну ситуацію і власне сприйняття цієї ситуації. У спілкуванні вона визнає точки зору інших, перестає

абсолютизувати власні погляди. При висловлюванні думок і тверджень вона враховує, що партнер може з нею і не погодись, неправильно зрозуміти висловлювання. Інакше кажучи, на цьому етапі дитина здатна приймати на себе роль інших, хоча тільки певною мірою.

Третій етап характеризує особу юнацького віку, яка мислить не лише на основі конкретного досвіду, а й використовує гіпотези, абстракції. Вона здатна кооперувати не лише конкретними соціальними стосунками, а й людськими стосунками взагалі, конструювати ідеали, загальні принципи поведінки і за ними будувати власну поведінку. З урахуванням цього позиція особистості формується завдяки потребі дитини в узгодженості власної точки зору з точками зору інших.

На першому етапі дитина до цього не здатна, тому немає сенсу розглядати спрямованість особистості як позицію. У наступному розвитку соціальний самоконтроль, готовність до дій на користь інших зумовлені здатністю приймати на себе роль інших. Чим яскравіша ця здатність, тим успішніше відбувається становлення соціально повноцінної позиції особистості.

Суттєвим є висновок про те, що духовно розвинута особистість здатна сама творити принципи соціально цінної поведінки незалежно від авторитету інших осіб або норм, прийнятих у групі. В цьому, за Ж. Піаже, автономність позиції особистості.

Оскільки теорія Ж. Піаже побудована на інтелекті, в ній практично не відображено роль емоцій, мотивації. Правда, Ж. Піаже вказував на поетапний розвиток емоційної сфери дитини: спочатку її емоції імпульсивні, не пов’язані між собою, потім вони починають об’єднуватись у системи, компенсуючи одна одну і досягаючи стану рівноваги.

Когнітивну теорію розвивали багато вчених: серед них найзначніший внесок у пояснення розвитку позиції особистості зробив американський психолог Л. Кольберг, який розробив

теорію поетапного морального розвитку. Згідно з цією теорією існують три етапи морального розвитку, що визначаються віком дитини; всередині кожного етапу розрізняють два рівні цього розвитку.

Етап дитинства (до 10 років) названо ним *доморальним*, цей етап конкретизується рівнем орієнтації на слухняність та уникнення покарань (дитина не порушує норм у зв'язку з можливими неприємностями) і рівнем інструментально-релятивістської орієнтації (норми дотримуються за принципом «око за око», «зуб за зуб»).

У підлітковому віці (до 13 років) настає етап *конвенційної моральності*, побудований на рольовому пристосуванні. Рівень орієнтації на групові норми (рівень міжособової толерантності) характеризується тим, що вихованець готовий до виділення і навіть, абсолютизації «золотого правила», він схвалює прояв потрібної поведінки. Для другого рівня даного етапу (рівня орієнтації на соціальну систему) характерним є виконання взятих на себе зобов'язань, розрізнення між особової згоди, злагоди і соціального відношення; у прийнятті моральних рішень вихованець враховує можливі їх наслідки.

Моральність старшого підлітка та юнака визначена як *постконвенційна* (автономна). На першому рівні вихованець орієнтується на соціальну поведінку, соціальну згоду і права особистості, визнає наявність різних ціннісних систем і право кожного на вибір бажаної.

У питаннях регуляції взаємин між людьми перевага віддається правовим нормам. Останній ступінь – рівень орієнтації на принципи і норми моралі – не завжди досягається; багато людей залишаються в попередньому, або навіть, на більш ранніх рівнях морального розвитку. При досягненні цього рівня людина характеризується моральною автономністю, тобто дотримується прийнятих нею принципів і норм незалежно від зовнішніх обставин. Однак, відповідно до поглядів Л. Кольберга, люди, які

досягли цього рівня, стають рабами власної совісті, їм не вистачає власної комфортності, і це є головною перешкодою на шляху до морального вдосконалення.

Концепція Л. Кольберга побудована на аналізі моральних рішень; до неї не включений компонент реальної моральної поведінки. Саме тому вона є чисто когнітивною, і в цьому розумінні вікова зумовленість розвитку моральної позиції є виправданою. З іншого боку, ця концепція відбиває скептичне ставлення до прагнення прискорювати моральний розвиток дитини. Згідно з нею всі засоби виховання повинні сприяти створенню умов для прояву моральної позиції особистості.

4. Еволюційна теорія соціалізації (Е. Еріксон)

Вчений вважає, що людині як в дитинстві так і в дорослому житті доводиться долати складні, критичні ситуації. Лише таким шляхом індивід збагачується новим соціальним досвідом і переходить у процесі соціалізації від стадії до стадії. Еріксон виділив вісім стадій розвитку Я:

- *дитячий* (немовлячий період) – довіра або недовіра до світу. Немовля на основі рівня турботи і комфорту з перших днів пізнає якою мірою можна розраховувати на задоволення основних потреб;

- *вік 1-2 роки.* Проблема автономія або сором і сумнів. Ситуація ускладнюється, коли дитину вчать контролювати роботу свого кишечника. Почуття сорому і власної нікчемності. Інша сторона цієї проблеми – дитина відстоює свої права і батьки втрачають авторитет;

- *вік 3-5 років*.ініціатива або почуття провини. Це період духовної активності, допитливості. Можливі конфлікти, які в разі надмірної жорстокості дорослих можуть залишити слід безініціативності на подальшому житті;

- *молодший шкільний вік* – старанність або недбайливість

навчання дітей колективної роботи. Формуються стосунки із вчителями та іншими дорослими, освоєння нової соціальної ролі учня. Завданням є набуття впевненості в собі, в своїх здібностях, їх усвідомлення і розвиток. Не виконання цього завдання виявляється в появі елементів недбайливості;

- *підлітково-юнацький вік* – встановлення індивідуальності або рольова дифузія, невизначеність у виборі ролей. Це час активного статевого розвитку, а отже пошуку партнера для інтимної сфери. А з другого боку, час пошуку місця в житті, вибору свого подальшого шляху;

- *молоді роки* – активність або самотність. Головні цілі на цьому етапі – залицяння, одруження. Якщо пошук щирих довірливих стосунків не увінчався успіхом, то в подальшому це може виявлятися у вигляді тимчасових нестабільних інтимних зв'язків і незадоволення цією сферою;

- *середній вік* – продуктивність або творчий застій. Ця стадія пов'язана з реалізацією людей в 2-х основних ролях:1) професійність; 2) матері або батька;

- *старість* – умиротворення або відчай. На цьому етапі соціалізацію індивіда визначають підведення підсумків успішного життя і етапів.

Кожна із зазначених стадій має основну проблему. Від її вирішення залежить успішність проходження людиною наступної стадії і соціалізації в цілому.

5. Теоря научіння

Загальна риса психоаналітичної і когнітивної теорій – підкреслювання внутрішніх рушійних сил, пов'язаних із біологічним началом у людині. Їм протистоять теорії, побудовані на домінуванні соціального фактора. Одна з них – біхевіоризм (від англ. behaviour – поведінка) – підкреслює, що научіння є

механізмом формування соціальних орієнтацій, соціальних установок.

Згідно з цією теорією позиція особистості формується на основі тренування, і немає необхідності займатися внутрішніми рушійними силами, заснованими на емоціях або на інтелекті. Формування позиції особистості буде успішним, якщо будуть віднайдені ефективні способи тренування, научіння людини.

Для ілюстрації біхевіористичної теорії можна скористатись типовою практикою виховання дітей у сім'ї (невипадково основні результати у межах цієї терії отримані саме при вивченні проблем виховання у сім'ї).

Як відомо, батьки виховують дітей, насамперед, на особистому прикладі, при необхідності доповнюючи його словесними або наочними характеристиками потрібної поведінки. На основі сприйнятих моделей поведінки дитина регулює власну поведінку; за це вона отримує заохочення (позитивне підкріплення). Якщо ж дитина не дотримується норм, що включені до моделі поведінки, вона підлягає засудженню (негативне підкріплення). Таким чином, батьки регулюють поведінку дитини до тих пір, поки вона сама не навчиться самоконтролю.

Отже, біхевіористична теорія – не академічне утворення, а концепція побудована на реальній практиці виховання. Вона заснована, перш за все, на нагромадженні позитивного досвіду позитивної соціальної поведінки. Таке нагромадження регулюється позитивним і негативним підкріпленням, тому проблема заохочень і покарань – основний предмет досліджень у рамках біхевіористичної теорії.

Призначення покарань – пробуджувати негативні емоції виховання, такі як страх, страждання, тривожність. За допомогою покарань вихователь прагне навчити дитину саморегуляції поведінки, щоб вона могла протистояти потягу до негативної

поведінки (превентивна функція), і викликати у неї почуття провини за недостойний вчинок або поведінку (оцінна функція).

Заохочення націлене на підвищення ймовірності потрібної поведінки. У дослідженнях доведено, що на початковому етапі формування звички необхідно заохочувати будь-який поведінковий акт, що відповідає бажаній моделі. Така стратегія має назву методу «послідовних наближень»: у міру формування стійкої поведінки міра заохочень знижується, педагогічне заохочення поступово змінюється самозаохоченням вихованцем, тобто вихованець починає усвідомлювати те, що потрібна поведінка є сама по собі тим, що викликає внутрішнє задоволення.

Таким чином, згідно з теорією научіння, моделі потрібної поведінки закріплюються на особистісному рівні за умов, коли вихованець нагромаджує достатньо наслідків власної поведінки, коли він спостерігає за наслідками поведінки інших осіб, коли відчуває переживання інших людей, їх позитивні і негативні емоції – як наслідок певної поведінки.

Поняття особистості, яка виступає як провідний регулятор індивідуальної поведінки, передбачає, що у процесі виховання людина готується до життя в умовах постійного соціального самовизначення, коли вона керується категоріями совісті, обов’язку, символу життя і т.п. Теорія научіння заперечує роль подібних особистісних факторів; вона стверджує, що поведінка людини визначається виключно набутими моделями, а соціальні ідеї просто використовуються нею для пояснення або виправдання реальної поведінки.

Тема № 5: Розвиток особистості в онтогенезі

1. Сутність поняття соціальна ситуація розвитку
2. Соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку
3. Нова соціальна позиція «Я – учень»
4. Соціальна ситуація особистісного зростання підлітка
5. Соціальна ситуація старшокласників та юнаків

1. Сутність поняття «соціальна ситуація розвитку»

Онтогенез – індивидуальний розвиток організму від народження до смерті.

Соціальна ситуація розвитку це система стосунків між дитиною і соціальним оточення. Вона забезпечує всі ті зміни, які відбуваються впродовж данного віку.

Соціальна ситуація розвитку – специфічна для кожного вікового періоду система відношень суб'єкта в соціальній дійсності, відображена в його переживаннях і яка реалізується ним у взаємній діяльності з іншими людьми.

Соціальна ситуація є специфічною для кожного віку і визначає спосіб життя дитини. Із життя дитини в цій соціальній ситуації виникають і розвиваються новоутворення – це ті психічні і соціальні зміни, які виникають на данному віковому етапі. Ці новоутворення визначають свідомість дитини, її ставлення до середовища, її життя і весь хід розвитку на певному віковому етапі.

2. Соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку

Дошкільний вік характеризується виникненням нової соціальної ситуації розвитку. У дитини вже з'являється коло елементарних обов'язків. Змінюються взаємини з дорослими,

набуваючи нових форм: спільні дії поступово змінюються самостійним виконанням дитиною вказівок дорослого.

У цьому віці дитина починає розуміти навколишнє середовище і знаходити своє місце в ньому. Зміна соціальної ситуації розвитку проявляється в тому, що дитина стає більш самостійною у пізнанні довкілля.

Головна особливість соціальної ситуації розвитку від 1-3 років у тому, що дитина входить у предметний світ, освоює функції предметів, їх назви, значення, зміст.

Дитина виявляє, що вона є джерелом бажань і власної волі, яку вона починає демонструвати у спілкуванні з дорослими. Таким чином, дитина привертає увагу дорослого та утримує її.

Новоутвореннями кризи 3 років є зміна позиції дитини по відношенню до дорослого, бажання до самостійності і вимога до визнання з боку дорослого.

Період дошкільного дитинства – це період активного освоєння соціального простору. Дитина пізнає особливості соціальних стосунків через спілкування з дорослими та іншими дітьми.

Зміна соціальної ситуації розвитку іде по 2 напрямкам:

- з’являється орієнтація на спільну діяльність з однолітками;
- збільшується кількість і ускладнюється якість вимог дорослих до поведінки дитини.

За цей період відбувається перехід від усвідомлення дитиною себе, як фізичноняго індивіда «Я САМ» до усвідомлення свого внутрішнього «Я», своїх почуттів і переживань. Внутрішня позиція дошкільника стосовно інших людей характеризується передусім усвідомленням власного «Я» та своїх вчинків, величезним інтересом до світу дорослих, їхньої діяльності та взаємин.

Особливості соціальної ситуації розвитку дошкільнят виражаються в характерних для них видах діяльності, передусім

у сюжетно-рольовій грі, яка створює сприятливі умови для доступного в цьому віці освоєння зовнішнього світу.

Дошкільнят уже привчають до виконання окремих трудових завдань, причому розпочинають цю роботу в ігровій формі.

Дошкільник набуває власного досвіду і засвоює доступний йому досвід інших, спілкуючись із дорослими, граючи в рольові ігри, виконуючи трудові доручення тощо, тобто він постійно вчиться. Крім того, в цьому віці розпочинається освоєння форм навчальної діяльності.

Зростає потреба дошкільника в товаристві ровесників, внаслідок чого інтенсивно розвиваються соціальні емоції (симпатії, антипатії, уподобання тощо). Виникають інтелектуальні емоції. У процесі спілкування дитини з дорослими формуються її моральні почуття. Урізноманітнюються прояви почуття власної гідності: розвивається як самолюбство, так і почуття сорому, ніяковості.

Дошкільник починає відособлюватися від дорослого, диференціюючи себе як самостійну людську істоту. При цьому поведінка дитини зорієнтована на дорослого (його вчинки та стосунки з людьми) як зразок для наслідування.

3. Нова соціальна позиція «Я – учень»

Криза 6-7 років свідчить про готовність дитини ввійти в нову соціальну ситуацію розвитку. Дитина переходить на якісно новий рівень, що відображає формування інтересів, пов’язаних з бажанням належати до організованого людського суспільства, виконувати в ньому певну роль як «Я-учень», виконувати нову роль суспільно-необхідну і корисну діяльність.

Дитина, яка приходить до школи, повинна бути готовою не тільки до засвоєння нових знань, але й до нового способу життя, своєї діяльності, що пов’язана з переходом до шкільного життя.

Інтелектуальна і особистісна готовність до школи не завжди збігається. Особистісна готовність виражається у ставленні дитини до школи і навчання Прихід до школи ставить дитину у нову соціальну позицію, оскільки вперше дитині надається права і вважається за обов'язок здійснювати діяльність, яка є суспільною за змістом і за формою.

Становлення і розвиток особистості у молодшому шкільному віці охоплює такі фази, як адаптація (пристосування до нових соціальних умов), індивідуалізація (вияв своїх індивідуальних можливостей і особливостей) та інтеграція (включення у групу ровесників).

Школяр потрапляє в зовсім нову для нього групу ровесників-однокласників, яка через відсутність спільно розподіленої навчальної діяльності є дифузною (взаємопроникненою). Цією групою керує педагог. Порівняно з вихователем дитячого садка він є більш референтним (авторитетним) для дітей, оскільки, використовуючи арсенал оцінок, впливає на їхні стосунки з іншими дорослими, передусім з батьками, формує ставлення дорослих до дитини та її ставлення до себе як до «іншого».

Фактором розвитку особистості молодшого школяра є не стільки навчальна діяльність, скільки ставлення дорослих до успішності, дисциплінованості, старанності дитини.

Учені вважають, що адаптація дитини до шкільного життя супроводжується певними труднощами, які вона повинна подолати, зокрема:

- освоєння нового шкільного простору;
- вироблення нового режиму дня;
- входження в новий, нерідко перший, колектив однолітків (шкільний клас);
- прийняття численних обмежень і настанов, які регламентують поведінку;
- встановлення взаємостосунків з учителем;

- побудова нової гармонії стосунків у домашній, сімейній ситуації.

Отже, вступ дитини до школи, перехід від сімейного виховання до системи шкільного навчання і виховання є важливим і складним процессом, який супроводжується суттєвими змінами в її житті й розвитку

4.Соціальна ситуація особистісного зростання підлітка

Підлітковий вік один із найважливіших етапів людини. Оскільки саме в ньому є декілька джерел для власного становлення особистості. Цей вік нестабільний, ранимий, важкий і більше чим інші періоди залежить від реальності довкілля.

У підлітковому віці втрачається дитячий статус, хоча зберігається нереальні уявлення про власні можливості і статус дорослих. Цьому сприяють різкі фізичні зміни, мрії та ідеали, конфліктні зіткнення самим з собою і сім'єю, почуття самостійності, бажання стати дорослим.

В соціальному аспекті підліткова фаза – це продовження первинної соціалізації, соціальний статус підлітка мало чим відрізняється від дитячого. Соціальна ситуація розвитку має свої відмінності, які визначаються не зовнішніми обставинами, а внутрішніми чинниками. Підліток продовжує жити в сім'ї, вчитися в школі, конфліктувати з однолітками, але сама соціальна ситуація його свідомості перетворюється на нові ціннісні орієнтації, по-іншому підліток ставиться до сім'ї, однолітків, школи. Змінюється внутрішня позиція у ставленні до школи і навчання. В цей період дитину приваблюють стосунки з однолітками. Вони стають основою внутрішнього інтересу підлітка.

У навчанні мотиви розташовуються у такій послідовності:

- якість викладання предмета;
- прихильність до своєї школи;

- контроль за навчанням.

Дорослі виступають в якості значущих осіб, тому важливо хто з дорослих займає цю позицію.

Для сучасного підлітка головною цінністю є він сам. На першому місці опиняється прагнення до розвитку і виступають мотиви:

- прагнення влаштуватись у майбутньому житті;
- хочу вступити до університету;
- хочу бути найкращим.

У підлітковому віці відбувається розширення соціальних умов буття, як у фізичному просторі, так і особистісному. Підліток прагне випробувати свої можливості.

У світі духовних цінностей підлітків також відбувся помітний злам. В їхній свідомості, моральних орієнтирах чітко проглядається як оновлення духовних сфер особистості на основі глибокого й диференційованого оволодіння загальнолюдськими цінностями, так і проникнення в підліткове середовище негативних тенденцій, наявних у суспільстві.

Оцінити дану ситуацію однозначно навряд чи можливо. Очевидним у соціалізації сучасного підлітка є головне: іде процес відторгнення міфологізованих цінностей часу, що минув, і формування якісно оновленої свідомості. У зв’язку з цим постає питання про те, які ідеали необхідно презентувати підліткові.

5. Соціальна ситуація старшокласників та юнаків

Юність це світ між дитинством і дорослістю. Старшокласник опиняється на порозі реального дорослого життя і дивиться на теперішне з позиції майбутнього, тобто шукає сенс свого життя.

Нова соціальна позиція змінює для нього значущість навчання. Для них головною є навчально-професійна діяльність. Тому і навчання розглядається як необхідна база майбутньої

професійної діяльності. Саме в цей період проявляється свідоме ставлення до навчання, зокрема до тих предметів, які будуть потрібні у професійному житті.

Посилення інтересу до своєї особистості в цей період є умовою цілеспрямованої самоосвіти й самовиховання. Для старшокласників провідним центром усього розвитку стає особистісне самовизначення, а вибір подальшого життєвого шляху є для них тим афективним центром життєвої ситуації, навколо якого починає обертатись уся їхня діяльність і всі їхні інтереси. Цей завершальний етап формування особистості в школі найбільш повно проявляє ціннісно-орієнтаційну діяльність школяра, розвиває особистісну рефлексію, певний рівень домагань.

Про диференціацію юнацької свідомості, розвиток системи особистісних сенсів і значень свідчить вміння старшокласників пізнавати себе на основі пізнання інших, їх сприймання.

Соціально-психологічна специфіка юності полягає в тому, що саме в ці роки відбувається активний процес набуття досвіду спілкування, становлення світогляду, завершується формування соціальних установок. І хоча погляди старшокласників не завжди правильні, зате вони часто-густо вирізняються стійкістю й послідовністю.

У ранній юності значно спадає гострота міжособистісних конфліктів, менше проявляється негативізм у ставленні до оточення, поліпшується фізичне й емоційне самопочуття старшокласників, підвищується комунікабельність, знижується рівень тривожності, нормалізується самооцінка. Водночас це вік специфічних психологічних контрастів, що характеризують як внутрішній світ старшокласника, так і сферу його міжособистісних стосунків: у юнаків і дівчат спостерігаються акцентуації характеру, які не трапляються більше в жодному віковому періоді, характерна посилена увага до внутрішнього

світу особистості, своєрідна вікова інтроверсія. У цьому віці нерідко трапляються випадки загостреного відчуття самотності.

У старшому шкільному віці виникає й розвивається особливий вид діяльності – спілкування, основним змістом якого є ровесник або інша значуща людина. У контексті соціалізації спілкування можна розглядати у двох головних аспектах: як засвоєння старшокласником соціокультурних цінностей у процесі навчання у школі і як його самореалізацію в ході соціальної взаємодії з учителями, однокласниками та іншими людьми.

Соціалізуючись, старшокласник розвиває світогляд, самосвідомість, ставлення до дійсності, характер, особистісні та комунікативні якості, психічні процеси, накопичує соціально-психологічний досвід, набуває самостійності, впевненості в собі, стійкості до стресів тощо.

Закінчуючи школу старшокласники повинні бути готовими до дорослого життя. Поняття готовності передбачає наявність потреб і здібностей, які дозволяють випускнику школи найповніше реалізувати себе у професійній діяльності, громадському житті та майбутньому сімейному житті.

Головною ознакою цього періоду є потреба зайняти свою внутрішню позицію дорослої людини, обрати професію, усвідомити себе членом суспільства, вибрати свій життєвий шлях тощо.

Тема № 6: Субкультура як механізм соціалізації

1. Визначення поняття «культура»
2. Субкультура як соціальне явище
3. Молодіжна субкультура, її особливості
4. Дитяча субкультура, її складові
5. Врахування субкультурних особливостей в роботі соціального працівника

1. Визначення поняття «культура»

Культура походить (від лат. – оброблення, вирощування).

Під культурою розуміються переконання, цінності і виразні засоби, які є спільними для певної групи людей і служать для упорядкування досвіду і регулювання поведінки членів цієї групи. Відтворення та передача культури наступним поколінням лежать в основі процесу соціалізації – засвоєння цінностей, вірувань, норм, правил та ідеалів попередніх поколінь.

З педагогічної позиції воно означає освіту, навчання, виховання і охоплює сукупність практичних, матеріальних, духовних надбань суспільства, які відображають його досягнутий рівень розвитку і втілюються в результатах діяльності людини, зокрема в творчості.

У розширеному значенні арсенал культури складають і трансльовані з покоління в покоління значущі цінності, ідеї, вірування, традиції, звичаї, норми і правила поведінки. Вони і становлять ядро культури. Людина виступає як головний суб'єкт культури. Вона і творець і носій культурних цінностей.

Цінність основна характеристика будь-якої культури, що вказує на значущість в ній тих або інших явищ і фактів, і визначає форму ставлення окремої особи до свого буття, реальних умов життєдіяльності. Цінності існують лише в певному культурному оточенні. Людина формує свої цінності в реальних умовах життєдіяльності, але кожна людина вільна у виборі своїх цінностей.

Задача соціально-педагогічної роботи – допомогти людині усвідомити цінність свого життя, свого буття, своїх вимог, допомогти усвідомити свої можливості і мобілізувати усі духовні сили людини.

Соціальні норми – це історично затверджені норми регулювання стосунків і особистої поведінки відповідно до яких спрямовуються дії до досягнення мети.

2. Субкультура як соціальне явище

Диференціація суспільства, соціальна розрізненість в умовах існування людей призводять до виникнення субкультур, що являють собою культурні форми життя окремих прошарків населення, класів, соціальних груп.

Слово «субкультура» складається з двох слів лат. sub означає «під» – підпорядковуватись, підлеглість, і лат. «cultura» - дещо оброблене — це сукупність специфічних соціально-психологічних якостей (норм, ціннісних стереотипів, смаків), які значно відрізняються від домінуючих у суспільстві.

Субкультура – це автономне відносно цілісне утворення. Вона включає в себе ряд більш чи менш ярко виражених ознак: специфічний набір ціннісних орієнтацій, норм поведінки, взаємодія і взаємовідношення її носіїв, а також статусну структуру; набір вибіркових джерел інформації; смаки і способи вільного проведення часу; жаргон; фольклор.

Система норм і цінностей, що відрізняють групу від більшості товариств, називається субкультурою. Вона формується під впливом таких факторів, як вік, етнічне походження, релігія, соціальна група або місце проживання. Цінності субкультури не означають відмови від національної культури, прийнятої більшістю, вони виявляють лише деякі відхилення від неї. Однак більшість, як правило, відноситься до субкультури з несхваленням або недовірою.

Субкультура є характерною для певних соціальних, демографічних, етнічних груп. В сучасному світі розрізняють такі субкультури:

- регіональні (зумовлені певними відмінностями між окремими регіонами країни);
- професійні (зумовлені наявністю у суспільстві різних за соціальним статусом груп, що визначає їх соціальні ролі);
- етнолінгвістичні (пов’язані із мовними, етнічними

особливостями соціальних груп);

- релігійні (що створюються у випадку, якщо релігійні норми стають основним елементом культури);
- вікові (пов'язані з різними системами цінностей у представників різних поколінь).

За способом виникнення розрізняють субкультури, що утворились як позитивна реакція на соціальні та культурні потреби суспільства, та субкультури, які являються негативною реакцією на існуючу соціальну структуру.

Взагалі сучасні субкультури являються специфічним способом диференціації розвинених національних та регіональних культур, в яких поряд з основною класичною традицією існують своєрідні культурні утворення, що виникають на генетичній основі провідної культурної традиції, але по формі та змісту відрізняються від неї.

3. Молодіжна субкультура, її особливості

Під молодіжною субкультурою розуміється культура певного молодого покоління, що володіє спільністю стилю життя, поведінки, групових норм, цінностей і стереотипів.

В складний період переходу із дитинства в доросле життя виникає дуже багато проблем, які не здатні вирішити молоді люди. Їм необхідна група ровесників, яким властиві ті ж проблеми, які мають ті ж цінності та ідеали. Для полегшення переходу із однієї крайності в іншу і необхідна молодіжна субкультура, яка акумулює в собі досвід вирішення всіх життєвих проблем, накопичений багатьма поколіннями молоді.

Особливості молодіжної субкультури:

- розважальна рекреативна спрямованість (в організації дозвілля перевага надається слуханню музики, перегляду передач);
- надмірне підкреслення наслідування моді;

- передача інформації та почуттів за допомогою жаргонних слів та виразів;
- надання переваги легкій літературі;
- орієнтація на зразки західної культури;
- нехтування цінностями національної культури.

Серед соціальних причин виникнення молодіжної субкультури найбільш важливими є такі:

1) ріст доходів середнього класу молодіжного суспільства;

2) поява нових засобів запису і поширення музикальної продукції;

3) ріст науково-технічного прогресу.

4. Дитяча субкультура, її складові

Структура дитячої субкультури, до якої належать такі компоненти, як-то:

- дитячий фольклор;
- дитяча словесна творчість;
- дитячий правовий кодекс (правила спільноти, прийняті дитячим співтовариством);
- дитячі ігри (рухливі, рольові, предметні);
- дитячий гумор (жарти, дражнилки, докучні казки, анекдоти тощо);
- релігійні уявлення;
- дитяче філософствування (міркування, роздуми про вічне);
- естетичні уявлення (прикрашання буття);
- дитячі інтереси.

З одного боку, дитяча субкультура репрезентує й трансформує кожному новому поколінню дітей соціально-культурні здобутки нації та людства в цілому (фольклор, гумор, мову, естетичні та релігійні уявлення, моральні норми тощо), з іншого – у дитячій субкультурі відбивається все те, що

створюється самою спільнотою дітей у кожній конкретно історичній ситуації (мова, мода, іграшки, ігри, гумор, дитячий «правовий» кодекс тощо), тобто це осередок для розвитку особистості.

Кожна дитина збагачує загальний простір дитячої субкультури особистісними здобутками, настановами, принципами, традиціями, які вона виносить із своєї сім'ї.

Дитяче співтовариство – спільнота індивідів, об'єднаних загальними інтересами, віковими можливостями та природними особливостями, численними атрибутами матеріального, духовного життя, різними видами спільної значимої діяльності.

Узагальнення наукових підходів до вивчення проблеми сприяло виокремленню особливостей розвитку дитячої субкультури на сучасному етапі, які полягають у зменшенні природної частини дитячого змісту субкультури, навіть певній спустошеності окремих її прошарків та підміні її елементами дорослої культури, що занадто рано входять у незагартовану дитячу свідомість; зменшенні дитячого простору в суспільстві, певною мірою втраті загальнолюдських цінностей, національних традицій.

5. Врахування субкультурних особливостей в роботі соціального працівника

Соціальному працівнику потрібно формувати такі групи дітей, які на основі особистої значущої діяльності здатні створювати атмосферу:

- тепла, тісних особистісних зв'язків та спілкування;
- спільної справи, що об'єднує групу;
- атрибутів дорослості, власної значимості;
- елемента особливості деякої екстремальної групової діяльності.

Дитяча субкультура потрібна дітям, тому що:

- вона надає дитині психологічний простір, де дитина набуває соціального досвіду в групі рівних собі, тому основна функція субкультури – соціалізуюча. Саме в дитячому середовищі за допомогою традиційних культурних засобів відбувається засвоєння дитиною групових вимог і норм, а значить формування її як особистість;

- надає дитині експериментальну площу для визначення себе, своїх можливостей, оскільки створює цілу низку шляхів розвитку. Готує дитину до вирішення проблемних завдань в нестандартних ситуаціях;

- створює для дитини психологічний захист від несприятливого впливу дорослого світу;

- виконує культурно-збережувальну функцію. Вона зберігає жанри, усні тексти і обряди;

- прогностична функція – полягає в тому, що в субкультурі існують механізми, які допомагають дитині виробити здатність вирішувати проблеми і сформувати способи адекватної дії.

Тема № 7: Засоби масової інформації в системі соціалізації особистості

1. Вплив засобів масової інформації на соціалізацію особистості
2. Засоби масової інформації як фактор соціалізації
3. Вплив засобів масової інформації на стихійну соціалізацію

1. Вплив засобів масової інформації на соціалізацію особистості

Неможливо переоцінити вплив сучасних засобів масової інформації на формування підростаючого покоління, оскільки засоби масової інформації перетворилися на необхідний елемент

повсякденного життя людини, стали органічною частиною середовища його проживання. У зв'язку з прогресуючою «технологією життя», початком «комп'ютерного віку» у країнах Заходу не припиняється потік літератури, яка розглядає проблеми виховання молоді в цих умовах. Нові технології, глибоко впроваджуються у виробництво, все активніше застосовуються у всіх типах освітньо-виховних закладів, а також у сферах дозвілля дітей та молоді.

Сучасне суспільство як ніколи насичене новітньою мікропроцесорною технікою. Радіо- і телеприймачами користуються у найвіддаленіших куточках нашої планети. Зараз навряд чи знайдеться сім'я,в якій не було б телевізора чи комп'ютера.

Вік комп'ютера (соціальні мережі), незважаючи на ряд переваг, що він надає, породжує урбанізоване дитинство, негативно впливає на психічний, емоційний та фізичний розвиток дітей. Проведення дітьми значної частини дозвілля вдома, біля телевізора, в телефонах (зокрема в соціальних мережах тощо) веде за собою погіршення стану здоров'я, зниження інтересу до читання, спорту, до активних форм використання вільного часу, що призводить до формування пасивності та байдужості.

Більшість вчених поділяють думку, що сучасне покоління – «інше», і воно є дуже «важким», але причина цих труднощів трактується неоднозначно. Для одних ці причини криються у важких соціально-психологічних умовах, в яких жили і росли діти (втрата сенсу життя, розчарування, депресії, наркоманія та соціальні лиха тощо). Інші звинувачують насамперед саме дорослих, які винайшли нові технології, засоби масової інформації і цим не лише позбавили дітей радості дитинства (Н. Постман), а й спричинили зникнення самого поняття «дитинства».

Підраховано, що за перші п'ятнадцять років підліток проводить біля телевізора (гаджетах) 16 годин, причому в кожній

програмі він бачить як мінімум три сцени насильства. За свідченням нейропсихологів, це справляє надмірний вплив на праву півкулю, пов'язану з однобічним візуальним сприйняттям зовнішнього світу, куди і переміщується активність дитини. В той же час виключається ліва півкуля, де розміщені центри мислення і мови.

Нині індустрія розваг, на жаль, породжує спрямовувати засоби масової інформації на формування у молоді соціальної, політичної і духовної апатії, пасивності, примітивних смаків, інтересів і потреб, зневажливого ставлення до справжньої культури, до історії, сучасних досягнень людської цивілізації.

Невипадково «бездуховність», яка охопила все людство, виявляється саме у молоді в її емоційній глухоті до справжньої культури, нерозвиненості естетичних смаків, відсутності почуття милосердя, співчуття, творчої ініціативи, в утилітарному ставленні до життя.

2. Засоби масової інформації як фактор соціалізації

Розглядаючи засоби масової інформації як фактор соціалізації, потрібно мати на увазі, що безпосереднім об'єктом дії потоку їх повідомлень являється не стільки окремий індивід (але і він теж), скільки усвідомлення і поведінка великих груп людей, які складають аудиторію того чи іншого конкретного засобів масової інформації – читачів однієї газети, слухачів визначеної радіостанції, глядачів тих чи інших телеканалів, користувачів тих чи інших соціальних мереж тощо. У зв'язку з цим постає питання про те, до якої групи факторів соціалізації віднести засоби масової інформації, не має однозначної відповіді.

Приміром, такі телекомпанії, як CNN, які передають свої програми на весь світ, можна розглядати як майже мегафактор. Деякі центральні газети, чиєю аудиторією в той чи іншій мірі являється вся країна, можна віднести до макрофакторів. Стрімке

розповсюдження місцевих студій кабельного телебачення, багаточисельність сільський і районних радіостудій і газет, «прихід» відео і комп'ютерів в сім'ю і т. інше – все це дозволяє розглядати засоби масової інформації як мікрофактор соціалізації.

Розглядати засоби масової інформації головним чином як мезофактор соціалізації дозволяють матеріали масових опитувань, які свідчать про підвищення рівня вибіркового споживання інформації. Телебачення, читання газет і радіо слухання становиться сферами ще більш ретельного вибору. А оскільки більшу частину населення цікавить в першу чергу обставини повсякденного життя, оскільки цей вибір здійснюється частіше за все на користь регіональних засобів масової інформації, по яким іде відповідна інформація.

3. Вплив засобів масової інформації на стихійну соціалізацію

Вплив засобів масової інформації на стихійну соціалізацію визначається кількома обставинами. ЗМІ здійснюють в першу чергу *рекреативну* роль, оскільки в більшості визначають дозвіллєвий час людей, як групове, так індивідуальне. Ця роль реалізується по відношенню до всіх людей постільки, оскільки відпочинок на дозвіллі з книгою, в кіно, перед телевізором, з комп'ютером відволікає їх від повсякденних обов'язків.

З рекреативною тісно пов'язана *релаксаційна* роль ЗМІ. Вона набирає специфічний відтінок, коли мова йде про підлітків та юнаків. Для великої кількості людей телебачення, прослуховування музичних записів, робота з комп'ютером, а для деяких і читання становиться своєрідною компенсацією дефіциту міжособистісних контактів, засобом відволікання при виникненні складнощів у спілкуванні з однолітками. Нерідко дитина, підліток, юнак, знаходячись один в квартирі, включає

магнітофон, телевізор, відео, комп'ютер для того, щоб зняти відчуття самотності. Також, таким же чином він може відгороджуватись від батьків, щоб не чути їх сварок, розмов на набридливі теми.

Велику роль відіграють ЗМІ в розвитку людини. Виникнення кожного нового виду комунікації викликало суперечності про те, на користь воно чи на шкідливість людині.

З виникненням кіно, радіо, а потім і телебачення, і відео завжди пов'язували зниження інтересу до читання. Це дійсно мало і має місце, але потрібно розуміти, що слухають радіо, дивляться кінофільми і телепередачі велика кількість людей, які зовсім не обов'язково стали б читачами. Дослідження показують, що вплив ЗМІ на розвиток людини хотя і неоднозначно, в цілому є позитивним.

Особливо руль в стихійній соціалізації підростаючого покоління відіграють комп'ютерні мережі. Робота з комп'ютером, з однієї сторони, призводить до розширення контактів, можливостей обміну соціокультурних цінностей, зародженню і реалізації символічного досвіду, розвитку процесів уяви і ряду інших позитивних моментів. Але, з іншої сторони, вона може призвести до «синдрому залежності» від комп'ютерних мереж, відбувається звуження інтересів, відхід від реальності, соціальної ізоляції, послаблення емоційних реакцій та іншим негативним ефектам.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІІ
ІНСТИТУТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ. СОЦІАЛЬНІ ГРУПИ. СОЦІАЛЬНІ РОЛІ

Тема № 8: Сім'я як провідний інститут соціального формування особистості

1. Роль сім'ї у процесі соціалізації особистості
2. Функції сім'ї. Соціалізуючі функції сім'ї
3. Особливості соціалізації дитини в сім'ї
4. Сприятливі умови для соціалізації дитини в сім'ї

1. Роль сім'ї у процесі соціалізації особистості

«Яке дерево, такі й віти, які батьки, такі й діти» (народна мудрість)

Сім'я – динамічно мала група людей, котрі разом проживають, зв'язані родинними відносинами (щлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю.

Ми знаємо, що сім`я (наші батьки, сестри, брати) – це ті люди, з якими ми перебуваємо значний проміжок свого життя, це люди, погляди, переконання яких з дитинства значно впливають на формування нашого світогляду, на становлення і розвиток нашої особистості. Саме від них багато в чому і залежить наш характер, наша поведінка і наша подальша доля.

Сім'я – це природній первинний і основний інститут соціалізації, тобто це соціальна група, яка передає людині частину соціального досвіду, впливає на формування її базових установок, забезпечує психологічну підтримку, саме в сім'ї формується базова довіра до світу.

Протягом усього життєвого шляху особистості сім'я є тим найближчим мікросоціальним оточенням, яке опосередковує і визначає своєрідність її життєдіяльності, тому сім'я виступає провідним мікрофактором соціалізації особистості.

Сім'я є природним джерелом емоційної підтримки дитини, бо як каже та ж народна мудрість: «Любов матері і на відстані гріє». Також вона є засобом збереження і передання культурних цінностей від покоління до покоління. Саме у сім'ї, під впливом батьків формуються смаки особистості, її уподобання, ціннісні орієнтації, культура.

Сім'я покликана з перших днів появи дитини на світ готувати її до життя та практичної діяльності, допомогти засвоїти позитивний досвід старших поколінь, набути власного досвіду поведінки і діяльності.

Сім'я функціонує на основі спільного побуту, економічного, морально – психологічного укладу, виховання дітей, взаємної відповідальності. Вона забезпечує самореалізацію особистості, захист її від проблем, сприяє формуванню характеру людини, її світогляду, уставленої поведінки.

У перші роки життя дитини сім'я – єдиний ланцюжок між нею і суспільством, це немов зразок суспільства. Батьківська сім'я практично все життя сприймається особою як захисник від агресивного соціального середовища, а тому має високий авторитет та ступінь довіри, особливо в дитячі роки.

2. Функції сім'ї. Соціалізуючі функції сім'ї

Основні *соціалізуючі функції* сім'ї, перш за все – це:

- забезпечення фізичного та емоційного розвитку індивіда;
- формування статевої ідентифікації дитини;
- формування її розумового розвитку, розвитку здібностей та потенційних можливостей;
- забезпечення дитини почуття захищеності;

- формування ціннісних орієнтації особистості;
- оволодіння дитиною основними соціальними нормами.

Сім'я є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства. В процесі свого розвитку сім'я набула функцій, які тільки в сукупності забезпечують повноцінність її існування, саморозвитку та широку життєдіяльність як соціального інституту.

Сучасна сім'я зазнає сьогодні серйозних змін, на її соціалізуючих функціях позначаються такі негаразди:

- зубожіння населення;
- житлові проблеми;
- деградація системи традиційних виховних цінностей;
- безробіття;
- матеріальна і правова незахищеність батьків і дітей

Як *соціальний інститут сім'я виконує в суспільстві такі функції*:

- *господарську-економічну* (планування сімейного бюджету сім'ї, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, ведення домашнього господарства та організація побуту сім'ї);

- *репродуктивну* (продовження людського роду через народження дітей);

- *комунікативну* (створення сприятливого сімейного мікроклімату, організація внутрішньосімейного спілкування, взаємостосунки сім'ї з мікро – і макросередовищем, контакт із засобами масової інформації, літературою, мистецтвом тощо);

- *виховну* (формування особистості дитини, передача дорослими членами сім'ї соціального досвіду);

- *рекреактивну* (організація вільного часу та відпочинку сім'ї, розвиток інтересів і потреб її членів);

- *психологічну* (підтримка членів сім'ї в різних життєвих ситуаціях, створення доброзичливого емоційного клімату в сім'ї через відчуття любові та довіри).

І саме від того, якими способами буде виконувати сім’я свої функції , буде залежати подальше життя дитини, а в майбутньому і молодої людини, яка вже буде будувати і свою сім’ю за зразком батьківської, в якій вона зростала і формувалася як особистість, бо саме в сім’ї формується досвід сімейного життя, ставлення до родини.

3. Особливості соціалізації дитини в сім’ї

Особливості соціалізації дитини в сім’ї обумовлені, перш за все, особливостями батьківства. Це соціально-психологічний феномен, що являє собою сукупність знань, уявлень та переконань стосовно себе у батьківській ролі, які реалізуються у всіх проявах поведінкової складової батьківства.

Батьківство – процесс забезпечення батьками (рідними чи прийомними стосовно дитини) необхідних умов для повноцінного розвитку, виховання та навчання дітей. Основними характеристиками батьківства є:

- ціннісні орієнтації подружжя;
- батьківські установки та сподівання;
- батьківські почуття;
- батьківська позиція;
- батьківська відповідальність;
- стиль сімейного виховання.

Ціннісні орієнтації об’єднують людей в сім’ю й створюють перспективу для її розвитку. Батьки впливають на формування ієрархії цінностей у дітей не тільки як емоційно близькі люди, а й як представники світу дорослих, з яким діти ідентифікують себе. Цінності сім’ї є важливим фактором для сімейної системи – як на рівні взаємодії подружньої пари, так і на рівні взаємодії батьків з дітьми.

Батьківські установки та сподівання – ще одна характеристика батьківства. Батьківські установки – погляд на

свою роль батька або матері, який включає, в тому числі, і репродуктивну установку. Батьківські сподівання передбачають право очікувати від інших визнання їхньої соціальної ролі батьків, відповідної поведінки оточуючих, узгодженої з роллю, а також поводитись відповідно до очікувань оточуючих.

Батьківські почуття емоційно забарвлюють батьківське ставлення. Вони складаються з групи почуттів, яка відрізняється від інших емоційних зв'язків. Їхня специфіка полягає в тому, що турбота батьків про дітей необхідна для підтримки життя дитини. Любов кожного з батьків – джерело та гарантія емоційного благополуччя дитини, підтримки її психічного та фізичного здоров'я. Батьківські почуття можуть нести у собі протиріччя. Залежно від ситуації у батьків можуть виникати як позитивні, так і негативні почуття – роздратованість, гнів, страх, образа. Батькам важливо вміти працювати зі своїми почуттями, розуміти їх, керувати своїми емоціями.

Батьківська позиція – психологічна і виховна спрямованість матері та батька, заснована на свідомій чи неусвідомленій оцінці дитини, що знаходить своє вираження в певних способах і нормах взаємодії з нею. Батьківська позиція має такі ознаки: адекватність (найбільш близька до об'єктивної оцінка психологічних та характерологічних особливостей дитини, побудова виховного впливу на основі такої оцінки); гнучкість (здатність змінювати методи та форми спілкування і впливу на дитину відповідно до її вікових особливостей, конкретних ситуацій); перспективність (спрямованість виховних зусиль на майбутнє відповідно до вимог, які поставить перед дитиною подальше життя).

Справжнє батьківство неможливе без такого компонента, як *відповідальність.* Вона має соціальну природу і включає як відповідальність перед соціумом, так і відповідальність перед собою особисто за життя та виховання дітей.

До феномену батьківства входить і *стиль сімейного виховання*. У психолого-педагогічній літературі існує багато різноманітних підходів до класифікації стилів сімейного виховання. Проте найчастіше говорять про наступні три: авторитарний, ліберальний та демократичний.

Батьки, схильні до *авторитарного стилю*, мають тенденцію до карально-насильницької дисципліни, надмірно контролюють всі вчинки дитини, вимагають від неї покірливості, обмежують ступінь вибору дитини, нетерплячі до дитячих недоліків та проявів «дитячості», не бажають йти на компроміси з дитиною. У результаті цього в дитини розвивається невпевненість в собі, страх, мстивість, агресивність по відношенню до слабших, занижена самооцінка.

Батьки, які обирають *ліберальний стиль* виховання, мають незначний контроль за поведінкою дитини або повну його відсутність внаслідок байдужого ставлення до виконання батьківських обов'язків. Проявами ліберального стилю також можуть бути вседозволеність, виконання всіх забаганок дитини. Наслідками такого стилю виховання для дитини в першому випадку можуть бути надмірне самолюбство, затримка емоційного розвитку, відчай, недовіра до дорослих, озлобленість, розчарування. У випадку «запещеного дитинства» в індивіда розвивається інфантильність, егоїзм, впертість, вередливість, завищена самооцінка.

Батьки, які є прихильниками *демократичного стилю* виховання, поважають особистість дитини, приймають її такою, якою вона є, дають зрозуміти дитині, що її справи важливі для батьків, довіряють дитині, дозволяють робити їй власний вибір, заохочують її самостійність, засуджують не саму дитину, а її вчинок, прислухаються до думок дитини, проводять разом з нею вільний час, допомагають дитині розвивати власні здібності. Результатом такого виховання є формування самодостатньої

особистості з адекватною самооцінкою, яка може приймати відповідальні рішення.

4.Сприятливі умови для соціалізації дитини в сім'ї

Щоб створити сприятливі умови для соціалізації дитини в сім’ї, необхідне дотримання таких основних умов:

- ставлення до дитини як до рівного;
- повага до дитини – визнання її особистості;
- згода з дитиною, а не примушування підкорятись волі батьків;
- оптимістична віра в можливості дитини, в її найкращі якості;
- справедливість та міра в заохоченнях та покараннях;
- створення відповідного поля можливостей для розвитку дитини;
- допомога дитини в задоволенні її потреб у пізнанні, самовираженні;
- визнання права дитини на власний вибір;
- створення доброзичливої атмосфери в сім’ї.

Отже, сім’я – головне середовище для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного та соціального розвитку особистості. Найважливішими особливостями життєдіяльності сім’ї є добре налагоджений побут, стійкі міжособистісні стосунки сприятлива морально-психологічна атмосфера.

Тема 9: Соціальні групи як головні інститути соціалізації

1. Поняття групи. Основні класифікації груп
2. Характеристика малих соціальних груп, їх класифікація
3. Причини, що зумовлюють вступ людини до неформальної малої групи
4. Молодь як соціально-демографічна група

1. Поняття групи. Основні класифікації групп

Соціальна група – відносно стійка сукупність людей, яка має спільні інтереси, цінності і дотримується загальних норм поведінки, які складаються в межах історично визначеного суспільства.

Розрізняють великі, середні та малі соціальні групи.

До *великих* груп належать:

- суспільні класи (робітники, селяни, буржуазія, поміщики, інтелігенція);
- соціальні прошарки (підприємці, фермери, священики, службовці);
- професійні групи (машинобудівники, педагоги, будівельники і т.д.);
- етнічні спільності (нація, народність, плем'я);
- вікові групи (молодь, середній вік, пенсіонери).

До *середніх* соціальних групи належать трудові колективи підприємств, організацій і установ (юридичних осіб), а також громадяни, які характеризуються територіальною спільністю проживання (місто, район, селище).

Мала соціальна група характеризується додатковою специфічною особливістю безпосереднім контактом її членів і спільним обміном інформацією. До малих груп належать: сім'я,

шкільний клас, виробнича бригада, відділ і служба підприємства, компанія друзів тощо.

2. Характеристика малих соціальних груп, їх класифікація

Розмір малої соціальної групи від двох до кількох десятків осіб, за умови якщо вони безпосередньо контактують між собою на певному просторі.

Остання ознака є особливою характеристикою для малих груп. Вона відрізняє їх від великих і середніх груп.

Друга ознака – структурна простота – наявність авторитарного лідера (формального і неформального), який об'єднує навколо себе усіх членів групи на базі певних норм і цінностей.

Третя ознака – сильно виражене почуття приналежності до групи, залучення у справи групи і сильно виражене почуття «МИ».

Малі групи поділяються на:

- формальні;
- неформальні.

У *формальних* групах стосунки побудовані на основі офіційних нормативних документів.

У формальних групах характерні раціональність і безособність. Під раціональністю розуміється свідоме прагнення членів групи до свідомої мети, під безособністю – особливі відносини, які встановлюються між членами групи відповідно до заздалегідь складеної схеми.

Формальна група по відношенню до своїх членів виступає як щось зовнішнє, не залежне від їх волі, бажань, емоцій. Вступивши до формальної групи, людина губить свої особисті якості, перетворюється на виконавця тієї соціальної ролі, яка

приписана формальній організаційній групі (наприклад, у класі – учень і т.д.).

Авторитет окремих членів формальної групи визначається не завдяки особистим якостям, а посаді, яку вони обіймають.

Неформальні групи – стихійні об'єднання людей, які не мають документів, що регламентують їх діяльність. Вони виникають на основі симпатії і спільних інтересів.

У неформальних групах не має формального керівника і відносини будуються за принципом демократичного спілкування. Тут порядок заснований на традиціях, на відносинах поваги і авторитету.

Не маючи офіційних виборчих посад, неформальна група тримається на своєрідному моральному кодексі, за виконанням якого стежать усі члени.

Неформальна група не має чіткої реєстрації, але ввійти в неї важко, важче ніж у формальну структуру, оскільки приватний характер неформальних зв'язків потребує часу на завоювання довіри з боку її членів.

Для її згуртування вирішальними факторами є симпатії, звички та інтереси її членів. Характерна особливість неформального об'єднання – наявність у ній неформального лідера, особистісні характеристики і цілі якого є близькими до групи в цілому. Не завжди мета групи чітко усвідомлюється її членами, але лідер, як правило, розуміє її і веде групу до її досягнення.

Референтна група (від англ. refer – відноситися) – соціальна група, по відношенні до якої індивід почуває свою приналежність, з яким він себе ідентифікує. При цьому реально належати він може зовсім до іншої групи. Ведучою ознакою референтної групи можуть виступати економічні, політичні, культурні чи професійні атрибути.

Як бачимо, кожний з нас так чи інакше пов'язаний з певною референтною групою і займає якесь у ній місце. Звідси випливає,

що референтні групи відіграють важливе місце в житті сучасної людини, і це, в свою чергу, потребує їх вивчення.

Референтна або еталонна група – сукупність реальних або уявних людей, чиї цілі діяльності, стандарти, норми індивід вважає для себе еталоном або зразком. Має 4 значення:

1. група, на яку індивід орієнтується у своїх діях;
2. група, яка слугує зразком для оцінки своєї поведінки;
3. група, членом якої індивід прагне стати;
4. група, погляди якої слугують певним еталоном для індивіда, який не є членом цієї групи.

Референтною може бути та група, до складу якої людина не входить, але на цінності і на норми якої орієнтується. Зазвичай людина входить до складу декількох референтних груп.

Неформальні об'єднання поділяються на:

- просоціальні;
- соціально-індиферентні;
- асоціальні.

Просоціальні становлять найбільш поширену групу самодіяльних об'єднань. До них відносяться військово-патріотичні, спортивні, творчі групи любителів театру, кіно, дизайну, клуб самодіяльної авторської пісні, театри-студії, джаз-колективи, які орієнтуються на культурно-творчу, розважальну діяльність. Сюди ж входять молодіжні рухи екологічного характеру за збереження та оновлення історико-культурних пам'яток, різні соціально-політичні клуби.

Меншу групу складають *асоціальні* об'єднання, такі як металісти, спортивні та музичні фанати та інші. Їх діяльність спрямована, в основному, на отримання задоволення за рахунок пасивних форм проведення дозвілля та відпочинку.

Третя група (незначна) – це *антисоціальні* групи: панки, хіппі, пацифісти, токсикомани, алкоголіки. Вони відкрито протиставляють себе соціальній ідеології, нормам людського співжиття, проповідують свою мораль.

Оскільки різні неформальні молодіжні об’єднання займають у суспільстві різні позиції, то саме суспільство та його члени, в тому числі педагоги, повинні диференційовано підходити до їх діяльності.

Головним критерієм повинна служити ясність цілі та ідеї, продуманість соціально значущої справи, виправданий лідер, дотримання законних норм і порядків.

Якщо підходити з таких позицій, то просоціальні групи треба підтримувати, співробітничати з ними. З іншими потрібно розумно встановлювати зв’язки, спрямовуючи їх енергію в русло соціальної активності.

З третіми потрібна розумна, пропагандистська та виховна робота. Однак ті, хто протистоїть суспільству, повинні відчувати на собі контроль і непримиренне ставлення до них.

3. Причини, що зумовлюють вступ людини до неформальної малої групи

Зростання числа неформальних організацій молоді пов’язане з прогресом у всіх сферах життя, виникненням сучасних підприємств-гігантів, нових умов нашого життя, зміною форм спілкування.

Темпи цих змін такі великі, що людина не встигає до цього пристосуватись, її біологічна природа не встигає за соціальними змінами, які відбуваються під впливом технічного прогресу. В цих умовах ускладнюється соціалізація людини, її входження до суспільства. Покоління батьків не має змоги швидко переключитись в цих умовах; слабшає сімейний канал соціалізації, який забезпечує передачу соціальної інформації, суми соціальних навичок від старшого покоління молодшому. Знижується вплив сім’ї та авторитету батьків на учнів через відсутність уваги з боку батьків. Не сприяє зміцненню батьківського авторитету і зростає кількість неповних сімей.

Із суттєвих причин, що спонукає молодь до участі їх в неформальних об’єднань, – прагнення до неформального спілкування, відкритості, відвертості. Факт виникнення неформальних груп сам по собі позитивний. Неформальні групи задовільняють різноманітні проблеми людей, вони виконують такі функції, як самовизначення особистості, інформаційно-розважальна тощо.

Найважливішою в плані соціалізації особистості виступає функція самовизначення. Для особистості, яка формується, особливу цінність являє можливість виявити свою самостійність, право на самостійні дії та вчинки. Ця пртреба не завжди повністю задовільняється у формальних групах, тому що в ній більшість справ здійснюється за вказівкою керівників. Відсутність значущої для молоді справи, у якій можна розкрити себе як особистість, призводить до зовнішньої демонстації самостійності, що виявляється у незвичному одязі, небачених зачісках, молодіжному жаргоні, у захопленні певними напрямами музики.

Близька до функції самовизначення особистості функція престижу. Вона полягає у тому, що молода людина шукає у неформальних групах визначення своєї особи і своєї гідності, поваги до себе.

Частина молодих людей переслідує у групі свої цілі. В одних – це захист від нападів хлопців з іншої вулиці, в інших – перспектива познайомитись з дівчиною на основі загальних інтересів. В цьому випадку неформальна група буде виконувати для соціалізації особистості інструментальну функцію.

Значна частина молоді у неформальних групах шукає задоволення потреби у певній інформації; в такому випадку група виконує інформаційно-розважальну функцію, в ній здійснюється інтенсивний обмін інформацією, яка цікавить членів, відбувається обговорення питань, що мають нерідко ввідалене відношення до повсякденного життя; тут шукають відповіді на запитання, порад або просто розваг.

4. Молодь як соціально-демографічна група

Поняття «молодь» досить різнопланово трактується в багатьох галузях науки. Його узагальнений варіант, запропонований в енциклопедичних виданнях, визначає молодь у цілому як окрему соціально-демографічну групу, яка вирізняється за сукупністю вікових характеристик, особливостей соціального становища та обумовлених тим або іншим соціально-психологічних якостей, що визначається суспільним ладом, культурою, закономірностями соціалізації, вихованням в умовах певного суспільства.

Закон України «Про основні засади молодіжної політики» (2021 р.) визначає молодь як групу населення віком від 14 до 35 років.

Вікові межі молодості обумовлені, по-перше, особливостями соціального становища; по-друге, особливостями психологічного розвитку людини.

Питання про вікові межі молодості – це не просто предмет теоретичних суперечок. Верхня вікова межа, попри всю її умовність, передбачає той вік, у якому молода людина стає економічно незалежною, спроможною створювати будь-які матеріальні і духовні цінності, продовжувати рід людський А це означає, що всі ці умови нами повинні розглядатися у тісній єдності, взаємозалежності і, понад усе, без будь-якої ідеалізації. Наприклад, відомо, що багато молодих людей стають економічно незалежними /тобто мають можливість і здобувають засоби до існування самостійно/ значно раніше 28 чи 35 років. Звичайно, це не виключає, що вони і навіть пізніше мають можливість отримувати економічну допомогу від рідних та близьких. У зв‘язку з цим межа молодості /35 років/ обумовлена періодом закінчення навчання, отримання професії, тобто завершенням підготовки до продуктивної праці у народному господарстві.

Поняття «молодь» значною мірою базується на врахуванні особливостей психологічного розвитку людини. За даними

вчених приблизно з 14 років молода особа починає усвідомлювати власні соціальні права, місце в суспільстві, своє призначення. До 18 років практично завершується формування основних психофізичних особливостей людини, а до 24 припиняються процеси росту людського організму і формується соціальний статус особи, що передбачає, наприклад, в умовах України здобуття до цього віку освіти і певного фаху, проходження обов‘язкової військової служби і набуття певного трудового і життєвого досвіду.

Життя молодої людини поділяється на кілька періодів, зокрема деякі вчені вирізняють три основні.

Перший це так званий період пошуку, коли молода людина визначає, ким бути, якою бути, яку професію, спеціальність обрати, де реалізувати свої здібності.

Протягом другого періоду молода людина інтегрується в суспільство. Йдеться про початок трудової біографії юнаків і дівчат у будь-якій сфері – на виробництві, у науці, культурі тощо.

У третій період розпочинається інтенсивна творча праці молодої людини, завершується її соціалізація та становлення (коли здебільшого обрано фах, здобуто освіту, набуто професійних навичок, створено сім’ю, є власне житло).

Отже, слід наголосити, що молодь як специфічна соціально-демографічна група суспільства визначається не лише за віковими критеріями, а й за місцем, котре вона посідає в структурі суспільства, за особливостями соціально становлення і розвитку.

Молоді покоління різних епох формуються під впливом відповідних соціально-економічних, культурних, історичних та інших чинників. Тому нинішнє покоління молодого українства суттєво відрізняється навіть від попереднього. Його соціальний портрет дійсно суперечливий. Це:

- покоління людей, які у своїй більшості підтримують процеси формування демократичної незалежної держави,

відродження України, ринкові перетворення;

- генерація людей, що вимагає більш конструктивних і динамічних еволюційних кроків щодо розвитку суспільства;

- покоління людей, які бажають вчитися, працювати, власним силами забезпечувати своє життя;

- врешті, генерація людей гарячих, радикально налаштованих, які не сприймають будь-яку фальш, нещирість, пусті обіцянки стосовно свого сьогодення і майбуття.

Тема 10: Соціальні ролі особистості як механізми соціалізації

1. Сутність понять «соціальна роль» і «соціальний статус»
2. Характеристика соціальної ролі
3. Рольова структура особистості і рольові конфлікти
4. Гендерні ролі особистості
5. Особливості гендерної соціалізації

1. Сутність понять «соціальна роль» і «соціальний статус»

Фундаментальним елементом соціальної структури є *соціальний статус*, який визначає місце особи в групі та суспільстві. Саме з допомогою статусів ми ідентифікуємо один одного в різних соціальних структурах.

Мама, дитина, священик, президент, машиніст – усе це є статуси. Знаючи статус особи, розуміємо – хто перед нами і чого від нього очікувати.

Соціальний статус – це певна позиція особи в соціальній структурі групи і суспільства, пов’язана з іншими позиціями через систему прав і обов’язків. (Статус «викладач» має сенс тільки стосовно статусу «студент», але не щодо статусу «міліціонер» чи «перехожого»).

Поняття «статус» прийшло в соціологію з латинської мови. Цим словом у Стародавньому Римі позначали правовий стан особи. У наш час під поняттям «статус» розуміють соціальне становище людини у суспільстві.

Соціальне становище – поняття набагато ширше, адже цим поняттям охоплюється і економічне становище людини (заможний, низькооплачуваний працівник), і його професійне становище (лікар, шофер), і політичне становище (член демократичної партії, безпартійний), і демографічні особливості людини (вік, стать).

Виділяють чотири основних складових для описання поняття «статус»:

- назва статусу (звичайно складається з одного слова: дівчина, офіцер, сестра та ін.);
- визначення статусу (описує суть статусу та його місце у суспільстві чи у конкретній групі. Наприклад, сантехнік — працівник, який виконує роботу, пов’язану із обслуговуванням водопровідних і каналізаційних мереж);
- зміст статусу – сукупність прав і обов'язків носія статусу;
- ранг статусу – місце певного статусу в соціальній ієрархії (високе, середнє, низьке; вище за одні статуси і нижче за інші).

Статус – це позиція людини у соціальному просторі. Ці позиції є незмінними і досить стійкими у рамках інституціолізованої взаємодії і вони, висловлюючись метафорично, мають властивість «безсмертя» (конкретний викладач може звільнитися з закладу освіти, але статус викладача зберігається), незалежно від конкретної людини. Але варто пам’ятати, що взаємодіють все-таки не статуси, а тільки їх носії, тобто конкретні люди.

Кожна людина має багато статусів, оскільки є членом багатьох груп (син, студент, юнак, читач бібліотеки, споживач та ін.). Але в статусному наборі обов’язково виділяється головний.

Для чоловіків він найчастіше (але не обов'язково) пов'язаний із місцем роботи (директор, президент, шофер), а для жінок – із сім'єю (мама, дружина).

Часто домінуючим статусом є вік, який визначає очікувану поведінку його носіїв і ймовірну реакцію інших (уявіть собі, наприклад, що дідусь починає себе поводити як підліток і якою буде реакція оточуючих на такий стиль поведінки).

Статуси є природжені (чоловік, афроамериканець, українець) і набуті (студент, шофер, батько).

Іноді можливе неспівпадіння статусів. Це трапляється за таких умов: коли індивід має високий статус в одній соціальній групі і низький – в іншій. Наприклад, високооплачуваний банкір ймовірно, але не обов'язково, матиме високий статус у власній родині або в групі футболістів-аматорів; коли права й обов'язки одного статусу суперечать виконанню обов'язків іншого (статус хорошої матері та дружини й ефективного працівника).

Неспівпадіння статусів часто призводить до серйозної особистої драми. Люди по-різному виходять із таких життєвих ситуацій, але це завжди є досить проблематично.

Існує також приписаний статус. Це статус, у якому людина народжена (природжений статус), але за яким, крім того, суспільством визнані певні соціальні ознаки. Це статуси, пов'язані зі статтю, расою, національністю, віком. Наприклад, циган – природжений статус, у тому сенсі, що змінити національну приналежність, колір шкіри, антропологічні риси є неможливо. Але суспільство має певне ставлення до всіх циган, як до носіїв певного роду соціальної поведінки. Приписаними статусами, наприклад, є також статус «член королівської родини» тощо.

Соціальна роль. Цей термін активно використовується як соціологією, так і соціальною психологією. Він зосереджує увагу на універсальних, загальних вимогах, що їх ставить суспільство до поведінки людини, яка займає певну соціальну позицію.

Соціальна роль – модель поведінки, орієнтована на певний статус, її ще називають динамічною стороною статусу. Якщо статус вказує на позицію індивіда всередині групи, то роль – на поведінку властиву цьому статусові.

Люди не можуть поводити себе як їм заманеться. Вони діють так, як, на думку оточуючих, повинен діяти носій цієї ролі. Соціальна роль неможлива без очікувань поведінки членів групи, властивої для носія певного статусу. Наприклад, учитель повинен себе поводити як учитель, а не як клоун чи міліціонер.

Уявіть собі, що в аудиторію до студентів зайшов якийсь чоловік, «стрельнув» у них цигарку, а згодом запропонував купити в нього джинси, і при тому він запевняє, що він є викладачем соціології. Навряд, чи йому повірять. Викладачам соціології зазвичай не властива поведінка такого роду. У кожному випадку такої поведінки ні студенти, ні колеги від них не очікують.

Однак необхідність відповідності рольової поведінки носіїв певних статусів тим очікуванням суспільних груп зовсім не означає, що всі носії цього статусу будуть виконувати свою роль ідентично. Жоден вчитель не подібний на іншого, всі матері по-різному виконують свою соціальну роль та ін.

Тобто в межах кожного статусу для особистості існує вибір свого варіанта рольової поведінки. Проте, чим вищою є престижність статусу, тим жорсткіше суспільство контролює його носіїв і тим вужчий для них є варіант вибору рольової поведінки. Наприклад, суспільство значно терпиміше поставиться до підпитого сантехніка, ніж до військового чи викладача у такому ж стані.

Рольовий набір. Кожен статус включає в себе не одну роль, а цілий комплекс ролей. Наприклад, статус викладача передбачає не лише те, що він читає лекції і проводить семінарські заняття, він є ще й наставником молоді, автором наукових статей, фахівцем у своїй галузі, колегою для інших викладачів,

адміністратором тощо. Хоча кожен статус має певний рольовий набір, жодна із ролей у цьому наборі не закріплена за ним. Тобто статус може втрачати якусь із ролей, натомість з'являється інша. Скажімо, викладач може більше зосередитися на написанні наукових статей і читанні лекцій, відійшовши від проведення семінарських занять і активної виховної роботи зі студентами. Або, наприклад, статус дружини передбачає такий рольовий набір, як: роль соціального партнера, сексуального партнера, вихователя дітей, домогосподині та годувальниці. Якщо дружина приділятиме значно більше уваги зароблянню грошей, тобто якщо у неї значно переважатиме статус годувальниці сім'ї, то ймовірно вона перестане бути жінкою домогосподинею, а іноді і жінкою-матір'ю.

Статуси і ролі – це своєрідні «цеглинки» для ширших і складніших соціальних структур, передусім соціальних груп.

2. Характеристика соціальної ролі

Основні характеристики соціальної ролі виділені американським соціологом Толкотом Парсонсом. Він запропонував наступні чотири характеристики будь-якій ролі.

За масштабом. Частина ролей може бути строго обмежена, у той час як інша – розмита.

За способом отримання. Ролі діляться на запропоновані і завойовані (ще їх називають досягаємі).

За ступенем формалізації. Діяльність може протікати як у чітко встановлених рамках, так і довільно.

За видами мотивації. В якості мотивації можуть виступати особистий прибуток, суспільне благо і т. д.

Масштаб ролі залежить від діапазону міжособистісних стосунків. Чим більше діапазон, тим більший масштаб.

Так, наприклад, соціальні ролі подружжя мають дуже великий масштаб, оскільки між чоловіком і дружиною

встановлюється найширший діапазон відносин. З одного боку, це відносини міжособистісні, що базуються на різноманітті почуттів та емоцій, з іншого – відносини регулюються нормативними актами і в певному сенсі є формальними.

Учасники даного соціальної взаємодії цікавляться різними сторонами життя один одного, їх відносини практично не обмежені. В інших випадках, коли відносини строго визначаються соціальними ролями (наприклад, відносини продавця і покупця), взаємодія може здійснюватися тільки з конкретного приводу (в даному випадку – купівлі). Тут масштаб ролі зводиться до вузького кола специфічних питань і є невеликим.

Спосіб отримання ролі залежить від того, наскільки неминучою є дана роль для людини. Так, ролі молодої людини, старого, чоловіка, жінки автоматично визначаються віком і статтю людини і не вимагають особливих зусиль для їх придбання. Тут може бути тільки проблема відповідності своєї ролі, яка вже існує як даність. Інші ролі досягаються або навіть завойовуються в процесі життя людини і в результаті цілеспрямованих спеціальних зусиль. Наприклад, роль студента, наукового співробітника, професора і т. д. Це практично всі ролі, пов’язані з професією і будь-якими досягненнями людини.

Формалізація як описова характеристика соціальної ролі визначається специфікою міжособистісних відносин носія цієї ролі. Одні ролі передбачають встановлення лише формальних відносин між людьми з жорсткою регламентацією правил поведінки; інші, навпаки, – тільки неформальних, треті можуть поєднувати в собі як формальні, так і неформальні відносини. Формальні відносини часто супроводжуються неформальними, в яких проявляється емоційність, адже людина, сприймаючи і оцінюючи іншого, виявляє до нього симпатію або антипатію. Це відбувається, коли люди взаємодіють деякий час і стосунки стають відносно стійкими.

Мотивація залежить від потреб і мотивів людини. Різні ролі обумовлені різними мотивами. Батьки, піклуючись про благо своєї дитини, керуються перш за все почуттям любові і турботи; керівник трудиться в ім'я справи і т. д.

3. Рольова структура особистості і рольові конфлікти

Перша підструктура – рольові очікування – це система вимог соціуму до ролі (як крайній варіант, «соціумом» може бути і одна людина), вірніше, відображення особистістю сукупності тих вимог, які висувають до людини партнери щодо рольової взаємодії, її власні уявлення про те, якої поведінки від неї чекають інші.

Рольові очікування – зовнішня сторона взаємодії, що характеризує суспільну детермінацію рольової поведінки людини.

Друга підструктура (головна, що визначає характер ролі) – рольова поведінка – це реалізація рольових функцій у конкретних діях і вчинках, що здійснюються в процесі виконання ролей. Рольова поведінка – одна із основних форм соціальної поведінки людини.

Третя підструктура – рольове переживання – це внутрішня сторона взаємодії, що характеризує особистісну детермінацію рольової поведінки людини.

Рольове переживання – це уявлення особистості про власні психологічні ролі, відчуття себе суб'єктом тієї чи іншої ролі, це внутрішня модель ролі. Сукупність рольових переживань людини, що стосуються її різних соціально-психологічних ролей, складає своєрідну рольову «Я»-концепцію особистості.

Як і будь-яка поведінка, рольова поведінка має свою детермінацію: зовнішню, коли рольова поведінка будується у відповідності з рольовими очікуваннями, на задоволення вимог

групи або соціуму; та внутрішню, відповідно до внутрішньої психологічної моделі ролі.

Якщо рольові очікування і рольові переживання відповідають одне одному (тобто зовнішня і внутрішня моделі ролі збігаються), то рольова поведінка є однозначною.

Якщо ж між ними є суперечність, то виникає рольовий конфлікт. Тут можливі різні варіанти. При внутрішній детермінації рольової поведінки ми маємо зовнішній рольовий конфлікт, чи конфлікт рольової поведінки з рольовими очікуваннями. При зовнішній детермінації ми будемо мати внутрішній рольовий конфлікт, чи конфлікт рольової поведінки людини із його власними рольовими переживаннями.

Внутрішній і зовнішній конфлікти можуть переходити один в одний. Піддаючись груповому тиску і змінюючи свою рольову поведінку на соціально бажану, людина «заганяє» конфлікт всередину. Навпаки, якщо вона за внутрішнім спонуканням «скидає» з себе небажану роль, то конфлікт переходить у зовнішній. Конформні і гіперсоціалізовані особистості тяжіють до внутрішнього рольового конфлікту, що по суті є невротичним реагуванням на ситуацію. Особистості, що видрізняються психопатичною дезадаптацією, навпаки, схильні до зовнішнього конфлікту.

У реальних ситуаціях спілкування рольова взаємодія – це двосторонній процес, а отже, структура рольової взаємодії є подвійною, тобто такою, що належить кожному з партнерів зі спілкування. Так, у випадку спілкування двох людей (найпростіша модель взаємодії) кожен з партнерів має своє уявлення про власну роль (рольове переживання), є суб’єктом власних рольових дій і вчинків і має взаємні рольові очікування (тобто на поведінку партнера А впливають очікування з боку Б і навпаки).

Можна розглянути такий приклад. У стосунках двох людей один завжди є трохи активнішим за другого. Якщо позиції лідера

і веденого співпадають з рольовими очікуваннями і переживаннями, тобто одна людина хоче грати роль лідера, а від іншого чекає ролі підлеглого, а її партнер – навпаки, то ми спостерігаємо рольову сумісність, або компліментарність ролей.

Рольовий конфлікт починається тоді, коли обидва партнери прагнуть лідерських позицій, а від іншого чекають поступливості. Такі ж причини лежать в основі того, що легко уживаються між собою «садист» і «мазохіст».

Відомі випадки, коли дуже стабільними виявляються шлюби, коли один із подружжя набагато старший за іншого. Це відбувається в тому випадку, коли знаходять взаємне задоволення в потребі реалізації символічних ролей «Батька» – «Дочки» (чи навпаки – «Матері» – «Сина», якщо жінка старша за чоловіка). Ці ролі, як і попередні, складають рольові пари.

Компліментарними можуть бути і ролі, що не входять у рольову пару. Покажемо це на прикладі сімейних ролей. Чоловік в сім'ї відіграє роль «Покровителя», тобто є захисником своєї дружини, лідером, приймає всі важливі рішення. У той же час, від дружини він очікує ролі «Господині»: щоб смачно готувала, виховувала дітей. Дружині теж подобається грати роль «Господині», вона любить готувати, господарювати, а від чоловіка чекає покровительства і захисту. Можна прогнозувати з високим ступенем імовірності, що в такій сім'ї рольові конфлікти будуть рідкістю.

Значно гірше, якщо взаємні очікування і домагання не співпадають. Наприклад, чоловік чекає від дружини ролі «Сексуальної партнерки», а вона хоче бути «Коханкою» чи «Подругою» і проводити час в інтимних розмовах. У цьому випадку неминучі конфлікти, пов'язані з суперечністю сімейних ролей, а отже така сім'я буде час від часу переживати кризи сімейних стосунків.

Отже, рольовий конфлікт можна тлумачити не тільки як суперечність між ролями партнерів зі спілкування, а й як

суперечність між поведінкою одних і очікуваннями інших. Таке тлумачення дає змогу розглядати рольовий конфлікт одночасно з особистісних і соціальних позицій, що дає додаткові можливості для аналізу.

4. Гендерні ролі особистості

Гендерні ролі – соціально очікувана поведінка чоловіків і жінок, пов'язана з їхнім соціальним статусом в певних культурних, соціально-економічних і політичних умовах. Якщо розглянути гендерні ролі, розумієш, що вони відрізняються залежно від суспільства, місця та часу. Приміром, розглянувши характеристики, властиві жінкам однієї епохи, стає зрозумілим, що ці характеристики притаманні чоловікам іншої епохи (часи матріархату та патріархату).

Гендерні ролі – норми та правила поведінки жінок і чоловіків, що ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних з їх статтю. Вони відрізняються в суспільствах з різною культурою і змінюються із часом.

Гендерно-рольова поведінка людини має свою історію. Гендерні ролі не виникають одразу з народженням дитини, вони розвиваються залежно від багатьох умов і чинників протягом людського життя.

5. Особливості гендерної соціалізації

Процес розвитку гендерних ролей, відбувається в контексті досить важливого для життя особистості процесу, який називається соціалізацією.

Гендерна соціалізація – це засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань щодо цих ролей. Ці ролі тісно пов'язані з усвідомленням себе представником певної статі та з нормами поведінки, характерної для представників цієї статі.

Гендерна соціалізація має низку особливостей і специфічних труднощів у чоловіків і жінок. Для жінки, згідно з історично сформованими патріархальними стереотипами, які, попри суспільний прогрес, ще трапляються, переважає орієнтація на сім'ю та сімейні цінності, ведення домашнього господарства тощо. Для чоловіка, згідно з тими ж стереотипами, нормативно бажаною є більша активність поза межами сім'ї: професійна діяльність, суспільна активність.

Такі стереотипи впливають на свідомість дитини, що тільки починає шлях у суспільному житті. Отож дівчатка часто виростають із переконанням, що вони не зможуть бути такими ж цінними працівниками в професійній сфері, як чоловіки, що впливає на самооцінку і певною мірою «виправдовує» той факт, що серед жінок дуже мало лідерських ролей (тим менше, чим вищий статус такої ролі).

Цей феномен в психології має назву «скляна стеля». Це коли на її шляху до традиційно «чоловічих», високих за статусом і високооплачуваних робіт стоїть безліч бар'єрів, таких як завищені, неіснуючі для професійної діяльності вимоги до кандидатів, сексуальні переслідування на робочому місці, досвід минулої дискримінації і прийняті в суспільстві норми. Додаємо закріплені, переважно за жінками, догляд за дітьми, виконання домашньої роботи.

Тому досить часто у жінок виникають внутрішні і зовнішні конфлікти у виконанні професійних і сімейних ролей. І стає цілком зрозумілим, що існують серйозні соціальні проблеми, пов'язані з соціально-психологічною та рольовою самореалізацією жінок.

Однак не слід вважати, що на труднощі гендерної соціалізації наражаються лише жінки. Хлопчик у процесі гендерного розвитку стикається з численними проблемами, насамперед пов'язаними з визнанням в оточенні підлітків, з лідерством, суперництвом тощо.

Існують також такі поняття, як норма успішності/статусу, норма розумової твердості, норма фізичної твердості, норма емоційної твердості, норма антижіночності. Та все це досить часто призводить до того, що такі ролі стають джерелом тривоги і напруження, тому що деякі їхні аспекти дисфункціональні та суперечливі.

Отже, статево-рольові параметри є системою приписів, моделей поведінки, яких має дотримуватися індивід, щоб його визнали чоловіком або жінкою.

Механізмами для здійснення гендерної соціалізації є:

- диференціальне посилення, коли прийнятне гендерно-рольове поводження заохочується, а неприйнятне – карається соціальним несхваленням;

- диференціальне наслідування, коли людина вибирає статево-рольові моделі в близьких їй групах – родині, серед однолітків, у школі – і починає наслідувати прийняте там поводження.

Суспільство при формуванні статевої ролі і статевої свідомості орієнтується у вихованні на стандарти фемінність – маскулінність, при цьому толерантно ставиться до маскулінної поведінки дівчинки, але засуджує феміністичну поведінку хлопчика. Джерела гендерного конфлікту лежать у дитинстві. Так, дівчинки-спортсменки, що займаються чоловічими видами спорту, у сім разів частіше мають чоловічу спрямованість дитячих ігор, у 15 разів частіше бувають лідерами в компанії хлопчиків.

Статево-рольова соціалізація проводжується протягом усього життя людини, тільки з дорослішанням росте самостійність у виборі цінностей і орієнтирів. У деяких ситуаціях люди можуть переживати гендерну ресоціалізацію, тобто руйнування раніше прийнятих цінностей та засвоєння нових моделей поведінки.

РОЗДІЛ 2
МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

3.1. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І
СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Тема : Сутність соціалізації людини

Мета: ознайомити зі змістом і завданнями курсу «Основи соціалізації особистості»; сформувати поняття «соціалізація», «виховання», «розвиток»; проаналізувати складові та принципи процесу соціалізації; вміти розрізняти спільні та відмінні риси процесів «соціалізація», «виховання» та «розвиток».

Питання для обговорення

1. Погляд на сутність і зміст поняття соціалізація: історичний аспект
2. Основні уявлення про соціалізацію
3. Мета та завдання соціалізації
4. Складові процесу соціалізації
5. Принципи соціалізуючого процесу
6. Спільність і відмінність процесів «соціалізація» і «виховання»
7. Спільність і відмінність процесів «соціалізація» і «соціальний розвиток»

Запитання для самоконтролю:

1. За яким ознаками визначається рівень соціалізованості людини?
2. Дайте визначення поняття «соціалізація» і обґрунтуйте його.
3. В чому полягає сутність процесу соціалізації?

Завдання для самостійної роботи:

1. Визначити основні підходи до розуміння процесу соціалізації, згрупувати основні дефініції поняття «соціалізація».

2. Охарактеризуйте складові процесу соціалізації та наведіь приклади.

Список використанних джерел:

1. Зозуляк-Случик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти (освітньо-професійна програма «Соціальна робота»). 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 206 с.

2. Карпич І. О., Перфільєва М. В. Проблеми соціалізації дітей та молоді в Польщі та Україні *Наукові записки* / ред. кол. В. Черкасов, В. Радул, Н. Савченко та ін. Випуск 182. Серія: педагогічні науки. Кропивницький РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2019. С. 125–130.

3. Методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Основи соціалізації особистості (ОПП «Соціальне забезпечення», спеціальність 232 Соціальне забезпечення): навч.-метод. вид. / уклад.: Карпич І. О. ; Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, ф-т соц. та псих. освіти, каф. соц. педагогіки та соц. роботи. Умань : УДПУ, 2023. 20 с.

4. Основи соціалізації особистості : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; (уклад. І. О. Карпич ; рец.: Кочубей Т. Д., Албул І. В.]. Умань : Візаві, 2019. 119 с.

5. Основи соціалізації особистості : навч. – метод. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. О. О. Авраменко ; [рец.: Т. К. Андрющенко, Л. В. Іщенко, І. В. Єнгаличева]. Умань : Візаві, 2023. 143 с.

Інформаційні ресурси

Бібліотека Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/

Електронний інституційний репозитарій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/

Національна бібілотека україни ім В. І. Вернадського. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Тема: Соціалізація як соціально-педагогічне явище

Мета: ознайомити із завданнями людини у процесі соціалізації; формувати вміння аналізувати людину як об'єкта та суб'єкта соціалізації; аналізувати соціально-педагогічні та соціально-психологічні механізми соціалізації.

Питання для обговорення

1. Людина як об'єкт соціалізації
2. Людина як суб'єкт соціалізації
3. Природно-культурні, соціально-культурні та соціально-психологічні (самоусвідомлення, самовизначення, самореалізація та самоствердження особистості) завдання людини у процесі соціалізації
4. Людина як жертва процесу соціалізації
5. Людина як жертва несприятливих умов соціалізації
6. Соціально-психологічні механізми соціалізації
7. Соціально-педагогічні механізми соціалізації

Запитання для самоконтролю:

1. У зв'язку з чим можна вважати людину об'єктом соціалізації?

2. Як людина може стати жертвою несприятливих умов соціалізації?

3. Завдяки чому людина являється суб'єктом соціалізації?

Завдання для самостійної роботи:

1. Дати письмову характеристику основних типів потенційних та реальних жертв несприятливих умов соціалізації.
2. Написати ессе на тему «Ідеальне суспільство для соціалізації людини – яке воно?»
3. Визначити, які внутрішні протиріччя процесу соціалізації може перетворити людину на жертву?
4. Дати письмове пояснення щодо несприятливих умов соціалізації в сучасному суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Зозуляк-Случик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти (освітньо-професійна програма «Соціальна робота»). 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 206 с.
2. Карпич І. О., Перфільєва М. В. Проблеми соціалізації дітей та молоді в Польщі та Україні *Наукові записки* / ред. кол. В. Черкасов, В. Радул, Н. Савченко та ін. Випуск 182. Серія: педагогічні науки. Кропивницький РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2019. С. 125–130.
3. Карпич І. О. Особливості соціалізації дитини в неповній сім'ї *Актуальні проблеми соціальної роботи: теорія і практика* : колективна монографія / І. В. Албул, О. Д. Балдинюк, В.П. Ісаченко [та ін.] ; за ред. Н. М. Коляди ; Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань : Візаві, 2021. С. 35–42.
4. Карпич І. О. Особливості соціалізації дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. *Ввічливість. Видавничий дім «Гельветика».* В. 1. 2022. С. 36-42
5. Методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Основи соціалізації особистості (ОПП «Соціальне забезпечення», спеціальність 232 Соціальне забезпечення): навч.-метод. вид. / уклад.: Карпич І. О. ;

Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, ф-т соц. та псих. освіти, каф. соц. педагогіки та соц. роботи. Умань : УДПУ, 2023. 20 с.

6. Основи соціалізації особистості : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; (уклад. І. О. Карпич ; рец.: Кочубей Т. Д., Албул І. В.]. Умань : Візаві, 2019. 119 с.

7. Основи соціалізації особистості : навч. – метод. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. О. О. Авраменко ; [рец.: Т. К. Андрющенко, Л. В. Іщенко, І. В. Єнгаличева]. Умань : Візаві, 2023. 143 с.

Інформаційні ресурси

Бібліотека Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/

Електронний інституційний репозитарій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/

Національна бібілотека україни ім В. І. Вернадського. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

Тема: Загальна характеристика основних етапів та фаз соціалізації. Фактори соціалізації

Мета: ознайомитися з етапами та фазами соціалізації; формувати вміння здійснювати порівняльний аналіз різних факторів соціалізації.

Питання для обговорення

1.Етапи соціалізації

2. Загальна характеристика основних фаз соціалізації

3. Мегафактори соціалізації

4. Макрофактори соціалізації
5. Мезофактори соціалізації
6. Мікрофактори соціалізації

Запитання для самоконтролю:

1. Дайте характеристику етапів соціалізації.
2. Яке значення має соціалізації людини на макрорівні?
3. Дайте характеристику основних фаз соціалізації.
4. Обгрунтуйте фактори, які впливають на соціалізацію особистості на мікрорівні.

Завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізувати особливості проходження фаз соціалізації на прикладі власного життєвого досвіду.
2. Довести необхідність комунікативних та організаторських здібностей для повноцінної соціалізації особистості.

Список використаних джерел:

1. Зозуляк-Случик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти (освітньо-професійна програма «Соціальна робота»). 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 206 с.
2. Методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Основи соціалізації особистості (ОПП «Соціальне забезпечення», спеціальність 232 Соціальне забезпечення): навч.-метод. вид. / уклад.: Карпич І. О. ; Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, ф-т соц. та псих. освіти, каф. соц. педагогіки та соц. роботи. Умань : УДПУ, 2023. 20 с.
3. Основи соціалізації особистості : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; (уклад. І. О. Карпич ; рец.: Кочубей Т. Д., Албул І. В.]. Умань : Візаві, 2019. 119 с.
4. Основи соціалізації особистості : навч. – метод. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ;

уклад. О. О. Авраменко ; [рец.: Т. К. Андрющенко, Л. В. Іщенко, І. В. Єнгаличева]. Умань : Візаві, 2023. 143 с.

Інформаційні ресурси

Бібліотека Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/

Електронний інституційний репозитарій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/

Національна бібілотека україни ім В. І. Вернадського. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІ
ОСОБИСТІСТЬ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Тема: Провідні теорії соціалізації

Мета: ознайомитися з провідними теоріями соціалізації; формувати вміння аналізувати моделі соціалізації.

Питання для обговорення

1. Психоаналітична теорія З. Фрейда
2. Модель «міжособистісного спілкування» (Ч. Кулі, Дж. Мід)
3. «Когнітивна» модель соціалізації (Ж. Піаже, Л. Кольберг)
4. Еволюційна теорія соціалізації (Е. Г. Еріксон)
5. Теорія научіння (Скіннер)

Запитання для самоконтролю:

1. Дайте характеристику когнітивній моделі соціалізації.
2. Охарактеризуйте модель «міжособистісного спілкування».
3. У чому полягає зміст еволюційної теорії соціалізації?

Завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізувати зміст відомих моделей соціалізації особистості і довести, за яких умов найкращий на вашу думку, варіант може бути реалізований у сучасному суспільстві.

2. Визначте головні принципи соціалізації, які є базовими для даних теорій.

Список використаних джерел:

1. Зозуляк-Случик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти (освітньо-професійна програма «Соціальна робота»). 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 206 с.

2. Методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Основи соціалізації особистості (ОПП «Соціальне забезпечення», спеціальність 232 Соціальне забезпечення): навч.-метод. вид. / уклад.: Карпич І. О. ; Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, ф-т соц. та псих. освіти, каф. соц. педагогіки та соц. роботи. Умань : УДПУ, 2023. 20 с.

3. Основи соціалізації особистості : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; (уклад. І. О. Карпич ; рец.: Кочубей Т. Д., Албул І. В.]. Умань : Візаві, 2019. 119 с.

4. Основи соціалізації особистості : навч. – метод. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. О. О. Авраменко ; [рец.: Т. К. Андрющенко, Л. В. Іщенко, І. В. Єнгаличева]. Умань : Візаві, 2023. 143 с.

Інформаційні ресурси

Бібліотека Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/

Електронний інституційний репозитарій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/

Національна бібілотека україни ім В. І. Вернадського. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Тема: **Розвиток особистості в онтогенезі**

Мета: ознайомити з сутністю поняття «соціальна ситуація розвитку»; формувати вміння здійснювати порівняльний аналіз соціальній ситуації розвитку відповідно до віку особистості.

Питання для обговорення

1. Сутність поняття соціальна ситуація розвитку
2. Соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку
3. Нова соціальна позиція «Я – учень»
4. Соціальна ситуація особистісного зростання підлітка
5. Соціальна ситуація старшокласників та юнаків

Запитання для самоконтролю:

1. Дайте характеристику соціальній ситуації розвитку дитини дошкільного віку.
2. Охарактеризувати соціальну ситуацію особистісного зростання підлітка.

Завдання для самостійної роботи:

1. Зробити реферативний огляд фрагменту праці Мішеля Міндера «Поле педагогічної дії» (Переклад Н.Лавриченко): Навчання школярів навичок соціальної поведінки; навчання здорового способу життя; навчання моральних цінностей; навчання дорослішання та проживання життєвих циклів; навчання міжстатевих стосунків.
2. Підготувати повідомлення про соціальну ситуацію старшокласників та юнаків.

Список використаних джерел:

1. Зозуляк-Случик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти

(освітньо-професійна програма «Соціальна робота»). 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 206 с.

2. Карпич І. О. Особливості соціалізації дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. *Ввічливість. Видавничий дім «Гельветика»*. В. 1. 2022. С. 36-42

3. Карпич І.О. Особливості соціалізації особистості в дитячих об'єднаннях *Молодий вчений* : науковий журнал. Херсон : ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2018. № 1. С. 788–790.

4. Методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Основи соціалізації особистості (ОПП «Соціальне забезпечення», спеціальність 232 Соціальне забезпечення): навч.-метод. вид. / уклад.: Карпич І. О. ; Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, ф-т соц. та псих. освіти, каф. соц. педагогіки та соц. роботи. Умань : УДПУ, 2023. 20 с.

5. Основи соціалізації особистості : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; (уклад. І. О. Карпич ; рец.: Кочубей Т. Д., Албул І. В.]. Умань : Візаві, 2019. 119 с.

6. Основи соціалізації особистості : навч. – метод. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. О. О. Авраменко ; [рец.: Т. К. Андрющенко, Л. В. Іщенко, І. В. Єнгаличева]. Умань : Візаві, 2023. 143 с.

7. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації. Європейські абриси. К.,2002. 445 с.

Інформаційні ресурси

Бібліотека Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/

Електронний інституційний репозитарій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/

Національна бібілотека україни ім В. І. Вернадського. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

Тема: **Субкультура як механізм соціалізації**

Мета: ознайомити з сутністю понять «культура», «субкультура»; формувати навички аналізу молодіжної та дитячої субкультури.

Питання для обговорення

1. Визначення поняття «культура»
2. Субкультура як соціальне явище
3. Молодіжна субкультура, її особливості
4. Дитяча субкультура, її складові
5. Врахування субкультурних особливостей в роботі соціального працівника

Запитання для самоконтролю:

1. Яку роль відіграють ровесники в соціальному розвитку особистості?
2. Дати визначення поняття «культура».
3. Які причини виникнення молодіжної субкультури?
4. Які риси властиві молодіжній субкультурі?

Завдання для самостійної роботи:

1. Здійснити письмовий аналіз особливостей молодіжної субкультури та її вплив на соціалізацію особистості.
2. Дослідити особливості засвоєння навчального матеріалу певних однокурсників (вибірка: 5 осіб у групі).
3. Дослідити спрямованість особистості студента однокурсника.
4. Розкрийте соціально-педагогічний зміст поняття «культура» як засобу і мети соціалізації особистості.

Список використаних джерел:

1. Зозуляк-Случик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти (освітньо-професійна програма «Соціальна робота»). 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 206 с.
2. Карпич І.О. Особливості соціалізації особистості в дитячих об'єднаннях *Молодий вчений* : науковий журнал. Херсон : ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2018. № 1. С. 788–790.
3. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації. Європейські абриси. К.,2002. 445 с.
4. Радул В. Культура та соціалізація особистості *Рідна школа*. 2018. № 1-2. С. 8-12.
5. Методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Основи соціалізації особистості (ОПП «Соціальне забезпечення», спеціальність 232 Соціальне забезпечення): навч.-метод. вид. / уклад.: Карпич І. О. ; Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, ф-т соц. та псих. освіти, каф. соц. педагогіки та соц. роботи. Умань : УДПУ, 2023. 20 с.
6. Основи соціалізації особистості : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; (уклад. І. О. Карпич ; рец.: Кочубей Т. Д., Албул І. В.]. Умань : Візаві, 2019. 119 с.
7. Основи соціалізації особистості : навч. – метод. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. О. О. Авраменко ; [рец.: Т. К. Андрющенко, Л. В. Іщенко, І. В. Єнгаличева]. Умань : Візаві, 2023. 143 с.

Інформаційні ресурси

Бібліотека Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/

Електронний інституційний репозитарій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/

Національна бібілотека україни ім В. І. Вернадського. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7

Тема: Засоби масової інформації в системі соціалізації особистості

Мета: ознайомити із засобами масової інформації в системі соціалізації особистості; формувати вміння аналізувати вплив засобів масової інформації на стихійну соціалізації.

Питання для обговорення

1. Вплив засобів масової інформації на соціалізацію особистості
2. Засоби масової інформації як фактор соціалізації
3. Вплив засобів масової інформації на стихійну соціалізацію

Запитання для самоконтролю:

1. Яку роль відіграють засоби масової інформації на соціалізацію особистості.
2. Охарактеризуйте вплив засобів масової інформації на стихійну соціалізацію.

Завдання для самостійної роботи

1. Здійснити огляд наукових праць за останні 5 років щодо впливу ЗМІ на соціалізацію особистості (опрацювати не менше 3 наукових праць).
2. Проаналізуйте основні мотиви спілкування дітей та молоді із засобами масової інформації. Визначте свою точку зору щодо зв’язку формування цих мотивів із соціальною ситуацією розвитку дитини.

3. Які форми спілкування з кіно та відеопродукцією мають, на Вашу думку, найнегативніші наслідки в соціалізації дитини, а які позитивно впливають на її розвиток?

4. Охарактеризуйте тенденції впливу засобів масової інформації на життя і розвиток людини.

5. Розкрийте зміст діяльності соціального педагога у сфері соціально-культурних звя'зків і спілкування молоді із засобами масової інформації.

6. Проаналізувати вплив засобів масової інформації на формування здорового способу життя.

Список використаних джерел:

1. Зозуляк-Случик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти (освітньо-професійна програма «Соціальна робота»). 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 206 с.

2. Карпич І.О. Особливості соціалізації особистості в дитячих об'єднаннях *Молодий вчений* : науковий журнал. Херсон : ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2018. № 1. С. 788–790.

3. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації. Європейські абриси. К.,2002. 445 с.

4. Радул В. Культура та соціалізація особистості *Рідна школа*. 2018. № 1-2. С. 8-12.

5. Методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Основи соціалізації особистості (ОПП «Соціальне забезпечення», спеціальність 232 Соціальне забезпечення): навч.-метод. вид. / уклад.: Карпич І. О. ; Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, ф-т соц. та псих. освіти, каф. соц. педагогіки та соц. роботи. Умань : УДПУ, 2023. 20 с.

6. Основи соціалізації особистості : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; (уклад. І. О. Карпич ; рец.: Кочубей Т. Д., Албул І. В.]. Умань : Візаві,

2019. 119 с.

7. Основи соціалізації особистості : навч. – метод. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. О. О. Авраменко ; [рец.: Т. К. Андрющенко, Л. В. Іщенко, І. В. Єнгаличева]. Умань : Візаві, 2023. 143 с.

Інформаційні ресурси

Бібліотека Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/

Електронний інституційний репозитарій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/

Національна бібілотека україни ім В. І. Вернадського. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІІ
ІНСТИТУТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ. СОЦІАЛЬНІ ГРУПИ. СОЦІАЛЬНІ РОЛІ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8

Тема: Сім’я як провідний інститут соціального формування особистості

Мета: ознайомити з особливостями соціалізації дитини в сім’ї; формувати вміння визначати сприятливі умови соціалізації дитини в сім’ї.

Питання для обговорення

1. Роль сім’ї у процесі соціалізації.
2. Функції сім’ї. Соціалізуючі функції сім’ї.
3. Особливості соціалізації дитини в сім’ї.
4. Сприятливі умови для соціалізації дитини в сім’ї.

Запитання для самоконтролю:

1. Дати характеристику соціалізуючим функціям сім’ї.

2. Які особливості соціалізації дитини в сім'ї?
3. Назвіть сприятливі умови соціалізації дитини в сім'ї.

Завдання для самостійної роботи

2. Здійснити огляд наукових праць за останні 5 років щодо особливостей соціалізації особистості в сім'ї(опрацювати не менше 3 наукових праць).

3. Написати ессе на тему: «Моральні цінності сучасної молоді – марення чи реальність?».

Список використаних джерел:

1. Зозуляк-Случик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти (освітньо-професійна програма «Соціальна робота»). 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 206 с.
2. Карпич І. О. Соціалізація особистості в сімейному середовищі *Соціальна робота та соціальна освіта* : журнал. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. С. 18–23.
3. Карпич І. О. Особливості соціалізації дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. *Ввічливість. Видавничий дім «Гельветика»*. В. 1. 2022. С. 36-42
4. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації. Європейські абриси. К.,2002. 445 с.
5. Методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Основи соціалізації особистості (ОПП «Соціальне забезпечення», спеціальність 232 Соціальне забезпечення): навч.-метод. вид. / уклад.: Карпич І. О. ; Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, ф-т соц. та псих. освіти, каф. соц. педагогіки та соц. роботи. Умань : УДПУ, 2023. 20 с.
6. Основи соціалізації особистості : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; (уклад. І. О. Карпич ; рец.: Кочубей Т. Д., Албул І. В.]. Умань : Візаві, 2019. 119 с.

7. Основи соціалізації особистості : навч. – метод. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. О. О. Авраменко ; [рец.: Т. К. Андрющенко, Л. В. Іщенко, І. В. Єнгаличева]. Умань : Візаві, 2023. 143 с.

Інформаційні ресурси

Бібліотека Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/

Електронний інституційний репозитарій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/

Національна бібілотека україни ім В. І. Вернадського. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9

Тема: Соціальні групи як головні інститути соціалізації

Мета: ознайомити з поняттям «групи» та основними класифікації груп; формувати вміння аналізувати соціальні групи як головні інститути соціалізації.

План

1. Поняття групи. Основні класифікації груп.
2. Характеристика малих соціальних груп, їх класифікація.
3. Причини, що зумовлюють вступ людини до неформальної малої групи.
4. Молодь як соціально-демографічна група.

Запитання для самоконтролю:

1. Дати визначення поняття «групи».
2. Здійснити характеристику малих соціальних груп, їх класифікацію.

Завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізуйте причини вступу людини до неформальної малої групи (на прикладі визначеної ситуації).

2. Підготувати розширену інформацію про особливості соціалізації особистості в неформальній групі.

3. Написати ессе на тему: «Моральні цінності сучасної молоді – марення чи реальність?»

Список використаних джерел:

1. Зозуляк-Случик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти (освітньо-професійна програма «Соціальна робота»). 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 206 с.

2. Карпич І.О. Особливості соціалізації особистості в дитячих об'єднаннях *Молодий вчений* : науковий журнал. Херсон : ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2018. № 1. С. 788-790.

3. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації. Європейські абриси. К.,2002. 445 с.

4. Методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Основи соціалізації особистості (ОПП «Соціальне забезпечення», спеціальність 232 Соціальне забезпечення): навч.-метод. вид. / уклад.: Карпич І. О. ; Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, ф-т соц. та псих. освіти, каф. соц. педагогіки та соц. роботи. Умань : УДПУ, 2023. 20 с.

5. Основи соціалізації особистості : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; (уклад. І. О. Карпич ; рец.: Кочубей Т. Д., Албул І. В.]. Умань : Візаві, 2019. 119 с.

6. Основи соціалізації особистості : навч. – метод. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. О. О. Авраменко ; [рец.: Т. К. Андрющенко, Л. В. Іщенко, І. В. Єнгаличева]. Умань : Візаві, 2023. 143 с.

Інформаційні ресурси

Бібліотека Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/

Електронний інституційний репозитарій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/

Національна бібілотека україни ім В. І. Вернадського. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №10

Тема: Соціальні ролі особистості як механізми соціалізації

Мета: ознайомити з сутністю понять «соціальна роль», «соціальний статус»; формувати навички аналізу соціальної ролі особистості як механізму соціалізації.

План

1. Сутність понять «соціальна роль» і «соціальний статус».
2. Характеристика соціальної ролі.
3. Рольова структура особистості і рольові конфлікти.
4. Гендерні ролі особистості.
5. Особливості гендерної соціалізації.

Запитання для самоконтролю:

1. Дати визначення поняття «соціальна роль».
2. Дати характеристику рольової поведінки особистості.

Завдання для самостійної роботи:

1. Підготувати повідомлення про співвідношення понять «соціальна роль» і «соціальний статус».

Список використаних джерел:

1. Зозуляк-Случик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти (освітньо-професійна програма «Соціальна робота»). 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 206 с.

2. Карпич І.О. Особливості гендерної соціалізації особистості *Соціальна робота:* минуле, реалії та перспективи: матеріали ІІ-ї Всукраїнської конференції з міжнародною участю «Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти» (Умань, 21-22 травня 2019 р.) та науково-методичного семінару «Права дітей: від витоків до сьогодення» (Умань, 24 травня 2019 р.) / [ред. кол. : Коляда Н.М. та ін.]. Умань: ВПЦ «Візаві», 2019. С. 90–92

3. Методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Основи соціалізації особистості (ОПП «Соціальне забезпечення», спеціальність 232 Соціальне забезпечення): навч.-метод. вид. / уклад.: Карпич І. О. ; Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, ф-т соц. та псих. освіти, каф. соц. педагогіки та соц. роботи. Умань : УДПУ, 2023. 20 с.

4. Основи соціалізації особистості : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; (уклад. І. О. Карпич ; рец.: Кочубей Т. Д., Албул І. В.]. Умань : Візаві, 2019. 119 с.

5. Основи соціалізації особистості : навч. – метод. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. О. О. Авраменко ; [рец.: Т. К. Андрющенко, Л. В. Іщенко, І. В. Єнгаличева]. Умань : Візаві, 2023. 143 с.

Інформаційні ресурси

Бібліотека Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/

Електронний інституційний репозитарій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/

Національна бібілотека україни ім В. І. Вернадського. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАВДАННЯ

Оцінка	Критерії оцінювання навчальних досягнень
5балів	Оцінюється робота студента, який у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно, самостійно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних запитань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову та додаткову літературу, вільно послуговується науковою термінологією, наводить аргументи на підтвердження власних думок, здійснює аналіз та робить висновки.
4 бали	Оцінюється робота студента, який достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обгрунтовано його викладає, в основному розкриває зміст теоретичних питань, використовуючи при цьому обов'язкову та додаткову літературу. Але при викладанні деяких питань не вистачає достатньої глибини та аргументації.
3 бали	Оцінюється робота студента, який достатньо володіє навчальним матеріалом, обгрунтовано його викладає, в основному розкриває зміст теоретичних питань, використовуючи при цьому обов'язкову літературу. Але при викладанні деяких питань не вистачає достатньої глибини та аргументації, допускаються при цьому окремі несуттєві неточності та незначні помилки.
2 бали	Оцінюється робота студента, який відтворює значну частину навчального матеріалу, висвітлює його основний зміст, виявляє знання окремих положень. Відчуває труднощі у процесі аналізу, обґрунтування

	та аргументації, допускає неточності та помилки.
1 бали	Оцінюється робота студента, який не в змозі викласти зміст більшості питань теми та курсу, володіє навчальним матеріалом на рівні розпізнавання явищ, допускає істотні помилки, відповідає на запитання, що потребують однослівної відповіді
0 балів	Оцінюється робота студента, який не володіє навчальним матеріалом та не в змозі його висвітлити, не розуміє змісту теоретичних питань та практичних завдань.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Організація самостійної роботи здобувачів здійснюється такими видами роботи: підготовка до лекційних та практичних занять (конспект), виконання індивідуальних завдань.

Зміст самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ОС бакалавр:

1. Поглиблене вивчення питань тем за методичними вказівками викладача.

2. Систематичне опрацювання лекційного матеріалу, запропонованої базової та допоміжної літературу з питань курсу.

3. Систематична підготовка до практичних занять відповідно до запропонованих планів їх проведення (переліку питань).

4.Самостійна підготовка до тестового контролю.

У процесі підготовки за темами (питаннями) курсу, що віднесені для самостійного опрацювання, здобувачеві слід звернути особливу увагу на засвоєння зазначених ключових понять та термінів. Обов’язковим вважається ведення здобувачем робочого конспекту, який повинен містити розгорнутий або тезисний огляд питань, що віднесені для самостійного опрацювання, а також визначення ключових понять і термінів.

У процесі вивчення курсу для поточного контролю самостійної роботи здобувачів вищої освіти та якості засвоєння ними матеріалу викладач використовує:

- опитування здобувачів під час практичних занять, перевірку робочих конспектів;

- залучення здобувачів до дискусії з теми практичного заняття з наступною оцінкою ініціативи та здатності до аналізу дискусійних питань;

- проведення поточних контрольних робіт, тестування.

№ п/п	Теми занять	Кількість Годин
1	Зміст і завдання курсу. Сутність соціалізації людини. 1. Визначити основні підходи до розуміння процесу соціалізації, згрупувати основні дефініції поняття «соціалізація». 2. Охарактеризуйте складові процесу соціалізації та наведіть приклади.	4
2	Соціалізація як соціально-педагогічне явище 1. Дати письмову характеристику основних типів потенційних та реальних жертв несприятливих умов соціалізації. 2. Написати ессе на тему «Ідеальне суспільство для соціалізації людини – яке воно ?» 3. Визначити, які внутрішні протиріччя процесу соціалізації може перетворити людину в жертву. 4. Дати письмове пояснення щодо несприятливих умов соціалізації в сучасному суспільстві.	4
3	Загальна характеристика основних етапів та фаз соціалізації. Фактори соціалізації. 1. Проаналізувати особливості походження фаз соціалізації на прикладі власного життєвого досвіду. 2. Довести необхідність комунікативних та організаторських здібностей для повноцінної соціалізації особистості.	4
4	Провідні теорії соціалізації 1. Проаналізувати зміст відомих моделей соціалізації особистості і довести, за яких умов найкращий на вашу думку, варіант може бути реалізований у сучасному суспільстві.	4

	2. Визначте головні принципи соціалізації, які є базовими для даних теорій.	
5	Розвиток особистості в онтогенезі. 1.Зробити реферативний огляд фрагменту праці Мішеля Мінера «Поле педагогічної дії» (Переклад Н.Лавриченко): Навчання школярів навичок соціальної поведінки; навчання здорового способу життя; навчання моральних цінностей; навчання дорослішання та проживання життєвих циклів; навчання між статевих стосунків. 2.Підготувати повідомлення про соціальну ситуацію старшокласників та юнаків.	4
6	Субкультура як механізм соціалізації 1.Здійснити письмовий аналіз особливостей молодіжної субкультури та її вплив на соціалізацію особистості. 2.Дослідити особливості засвоєння навчального матеріалу певних однокурсників (вибірка: 5 осіб у групі). 3.Дослідити спрямованість особистості студента однокурсника. 4.Розкрийте соціально-педагогічний зміст поняття «культура» як засобу і мети соціалізації особистості.	4
7	Сім’я як провідний інститут соціального формування особистості 1.Здійснити огляд наукових праць за останні 5 років щодо особливостей соціалізації особистості в сім’ї(опрацювати не менше 3 наукових праць). 2.Написати ессе на тему: «Моральні цінності сучасної молоді – марення чи реальність?»	4
8	Засоби масової інформації в системі соціалізації	4

	особистості 1.Здійснити огляд наукових праць за останні 5 років щодо впливу ЗМІ на соціалізацію особистості (опрацювати не менше 3 наукових праць). 2.Проаналізуйте основні мотиви спілкування дітей та молоді із засобами масової інформації. Визначте свою точку зору щодо зв'язку формування цих мотивів із соціальною ситуацією розвитку дитини. 3.Які форми спілкування з кіно та відеопродукцією мають, на Вашу думку, найнегативніші наслідки в соціалізації дитини, а які позитивно впливають на її розвиток ? 4.Охарактеризуйте тенденції впливу засобів масової інформації на життя і розвиток людини. 5.Розкрийте зміст діяльності соціального педагога у сфері соціально-культурних звя'зків і спілкування молоді із засобами масової інформації. 6.Проаналізувати вплив засобів масової інформації на формування здорового способу життя.	
9	Соціальні групи як головні інститути соціалізації 1.Проаналізуйте причини вступу людини до неформальної малої групи (на прикладі визначеної ситуації). 2. Підготувати розширену інформацію про особливості соціалізації особистості в неформальній групі. 3. Написати ессе на тему «Моральні цінності сучасної молоді – марення чи реальність?».	4

10	Соціальні ролі особистості як механізми соціалізації 1.Підготувати повідомлення про співвідношення понять «соціальна роль» і «соціальний статус».	4
Всього		**40**

Критерії оцінювання *завдань самостійної роботи*

К-сть балів	Критерії оцінювання
3 бали	Здобувач вищої освіти виконав усі завдання самостійної роботи, передбачені планом практичного заняття; форма здачі завдань повністю відповідає вимогам; результати самостійної роботи презентує вичерпно та впевнено, дає аргументовані та переконливі відповіді на уточнюючі запитання; в усному та писемному мовленні дотримується стилістичних, орфографічних та пунктуаційних правил.
2 бали	Здобувач вищої освіти виконав усі завдання самостійної роботи, передбачені планом практичного заняття; проте форма здачі завдань лише частково відповідає вимогам; результати самостійної роботи презентує досить переконливо, проте відповіді на уточнюючі запитання невпевнені; в усному та писемному мовленні допущено стилістичні, орфографічні та пунктуаційні огріхи.
1 бали	Здобувач вищої освіти виконав не всі завдання самостійної роботи, передбачені планом практичного заняття; форма здачі завдань не відповідає вимогам; результати самостійної роботи презентує з труднощами, не може дати відповідь на уточнюючі запитання; в усному та писемному мовленні допускаються стилістичні, орфографічні та пунктуаційні помилки.
0 балів	Здобувач не виконав завдання самостійної роботи.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНОГО ЗАВДАННЯ

Виконання навчально-дослідної роботи:

І. Написання реферату.

Вимоги до змісту структурних елементів індивідуального науково-дослідного завдання (ІНДЗ):

1. **Титульний аркуш**

Титульний аркуш містить назву закладу вищої освіти, інституту, факультету, де навчається студент, а також назву кафедри, де виконана робота: назва роботи; прізвище, ім’я, по батькові студента, курс, група; прізвище, ім’я, по батькові наукового керівника; місто, рік.

2. **Зміст**

Він містить найменування та номери початкових сторінок усіх розділів, пунктів, а також вступу, висновків, додатків, списку використаних джерел.

3. **Вступ**

У вступі зазначаються актуальність теми, мета, завдання роботи та основні її положення; вказуються і коротко характеризуються методи, які використовувалися для досягнення мети роботи.

4. **Основна частина**

Основна частина наукової роботи складається з розділів, пунктів. Кожен розділ починають з нової сторінки. У кінці кожного розділу формулюють висновки із стислим викладенням основних результатів.

5. **Висновки**

Викладення важливих наукових результатів, одержаних під час науково-пошукової роботи. Висловлення власної думки з проблеми дослідження, здійснення логічного підсумку роботи.

6. **Додатки (за необхідності)**

До додатків за необхідності доцільно включати допоміжний матеріал: статистичні або якісні результати роботи, схеми, малюнки, моделі, описи, копії першоджерел або архівних матеріалів тощо.

7. **Список використаних джерел**

Список використаних джерел слід розміщувати в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків.

За **обсягом** реферат не повинен бути меншим за 15 сторінок друкованого тексту.

Орієнтовна тематика рефератів:

Особливості соціалізації молоді у сучасних умовах

Вплив засобів масової інформації на процес соціалізації людини

Особливості соціалізації молодших школярів

Значення духовних цінностей людини у процесі соціалізації

Соціалізація старшокласників в умовах освітнього простору

Молодіжна субкультура як засіб соціалізації підлітків

Особливості соціалізації дітей в неблагополучних сім ’ях

Особливості соціалізації дітей в неповних сім’ях

Особливості впливу засобів масової комунікації на соціалізацію підлітків

Роль культури у соціалізації особистості

Соціалізація особистості дитини засобами ігрової діяльності

Вплив ЗМІ на формування здорового способу життя молоді

Національна ментальність та її вплив на процес соціалізації особистості

Релігійні організації як фактор соціалізації

ІІ. Ведення словника термінів. Вимоги: З кожної теми виписати ключові поняття теми.

Оцінювання виконання індивідуального навчально-дослідного завдання (ІНДЗ)

Оцінка з ІНДЗ є обов'язковим балом, який враховується піл час підсумкового оцінювання навчальних досягнень здобувачів з дисципліни.

№ з/п	Критерії оцінювання	Кількість балів
1.	Якість оформлення ІНДЗ	0–1
2.	Логічність і послідовність викладення матеріалу	0–1
3.	Повнота розкриття теми	0–2
4.	Самостійний і творчий підхід до аналізу проблеми, яка досліджується	0–2
5.	Грамотність тексту	0–1
6.	Посилання на першоджерела	0–1
7.	Ґрунтовний висновок	0–1
8.	Своєчасність здачі ІНДЗ	0–1
Загальна кількість балів		**10**

Студент також має можливість перезарахувати бали (інші види робіт) за наявності результатів навчання, отриманих у неформальній освіті (стажування, тренінги, участь у конференціях, семінарах та ін.) та інформальній освіті (самоосвіта).

Інформація про ресурси для неформальної освіти, процедуру визнання результатів, отриманих у неформальній освіти, розміщена на сайті факультету соціальної та психологічної освіти (https://cutt.ly/eZgmfns).

Дотримання принципів та правил академічної доброчесності передбачає самостійне виконання завдань до практичних занять, завдань самостійної роботи, завдань до ІНДЗ, підготовки до

підсумкового контролю, визначених Кодексом академічної доброчесності Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Законом України «Про авторське право і суміжні права», методичними рекомендації щодо дотримання принципів академічної доброчесності на факультеті соціальної та психологічної освіти УДПУ імені Павла Тичини

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Мета підсумкового контролю – визначити рівень набуття студентами знань, вмінь та практичних навичок щодо основ соціалізації особистості.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Погляд на сутність і зміст поняття соціалізація: історичний аспект.
2. Основні уявлення про соціалізацію.
3. Мета та завдання соціалізації.
4. Складові процесу соціалізації.
5. Принципи соціалізуючого процесу.
6. Спільність і відмінність процесів «соціалізація» і «виховання».
7. Спільність і відмінність процесів «соціалізація» і «соціальний розвиток».
8. Людина як об’єкт соціалізації.
9. Людина як суб’єкт соціалізації.
10. Природно-культурні завдання людини у процесі соціалізації.
11. Соціально-культурні завдання людини у процесі соціалізації.
12. Соціально-психологічні (самоусвідомлення, самовизначення, самореалізація та самоствердження особистості) завдання людини у процесі соціалізації.
13. Людина як жертва процесу соціалізації.
14. Людина як жертва несприятливих умов соціалізації.
15. Соціально-психологічні механізми соціалізації
16. Соціально-педагогічні механізми соціалізації.
17. Етапи соціалізації.

18. Загальна характеристика основних фаз соціалізації.
19. Мегафактори соціалізації.
20. Макрофактори соціалізації.
21. Мезофактори соціалізації.
22. Мікрофактори соціалізації.
23. Психоаналітична теорія З. Фрейда.
24. Модель «міжособистісного спілкування» (Ч. Кулі, Дж. Мід)
25. «Когнітивна» модель соціалізації (Ж. Піаже, Л. Кольберг).
26. Еволюційна теорія соціалізації (Е. Г. Еріксон).
27. Теорія научіння (Скіннер).
28. Сутність поняття соціальна ситуація розвитку.
29. Соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку.
30. Нова соціальна позиція «Я – учень».
31. Соціальна ситуація особистісного зростання підлітка.
32. Соціальна ситуація старшокласників та юнаків.
33. Визначення поняття «культура».
34. Субкультура як соціальне явище.
35. Молодіжна субкультура, її особливості.
36. Дитяча субкультура, її складові.
37. Врахування субкультурних особливостей в роботі соціального працівника.
38. Вплив засобів масової інформації на соціалізацію особистості.
39. Вплив засобів масової інформації на стихійну соціалізацію.
40. Засоби масової інформації як фактор соціалізації.
41. Роль сім'ї у процесі соціалізації.
42. Соціалізуючі функції сім'ї.
43. Особливості соціалізації дитини в сім'ї.
44. Стилі сімейного виховання.
45. Сприятливі умови для соціалізації дитини в сім'ї.

46. Поняття групи. Основні класифікації груп.
47. Характеристика малих соціальних груп.
48. Класифікація малих соціальних груп.
49. Причини, що зумовлюють вступ людини до неформальної малої групи.
50. Молодь як соціально-демографічна група.
51. Сутність понять «соціальна роль» і «соціальний статус».
52. Характеристика соціальної ролі.
53. Рольова структура особистості і рольові конфлікти
54. Гендерні ролі особистості.
55. Особливості гендерної соціалізації.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основна

1. Войтовська А. І. Гендерна соціалізація студентської молоді в умовах закладу вищої освіти: інклюзивний підхід [Текст] : монографія / [рец.: О. О. Кравченко, Т. В. Семигіна, Г. І. Слозанська] ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Компринт, 2022. 214 с.

2. Зозуляк-Случик Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти (освітньо-професійна програма «Соціальна робота»). 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 206 с.

3. Методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Основи соціалізації особистості (ОПП «Соціальне забезпечення», спеціальність 232 Соціальне забезпечення): навч.-метод. вид. / уклад.: Карпич І. О. ; Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, ф-т соц. та псих. освіти, каф. соц. педагогіки та соц. роботи. Умань : УДПУ, 2023. 20 с.

4. Основи соціалізації особистості : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; (уклад. І. О. Карпич ; рец.: Кочубей Т. Д., Албул І. В.]. Умань : Візаві, 2019. 119 с.

5. Основи соціалізації особистості : навч. – метод. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. О. О. Авраменко ; [рец.: Т. К. Андрющенко, Л. В. Іщенко, І. В. Єнгаличева]. Умань : Візаві, 2023. 143 с.

Допоміжна

1. Основи соціалізації особистості : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; (уклад. І. О. Карпич ; рец.: Кочубей Т. Д., Албул І. В.]. Умань : Візаві, 2019. 119 с.

2. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації. Європейські абриси. К.,2002. 445 с.

3. Карпич І. О. Особливості соціалізації дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. *Ввічливість. Видавничий дім «Гельветика»*. В. 1. 2022. С. 36-42

4. Карпич І. О., Перфільєва М. В. Проблеми соціалізації дітей та молоді в Польщі та Україні *Наукові записки* / ред. кол. В. Черкасов, В. Радул, Н. Савченко та ін. Випуск 182. Серія: педагогічні науки. Кропивницький РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2019. С. 125–130.

5. Карпич І.О. Особливості соціалізації особистості в дитячих об'єднаннях *Молодий вчений* : науковий журнал. Херсон : ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2018. № 1. С. 788–790.

6. Карпич І. О. Соціалізація особистості в сімейному середовищі *Соціальна робота та соціальна освіта* : журнал. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. С. 18–23.

7. Карпич І.О. Особливості гендерної соціалізації особистості *Соціальна робота:* минуле, реалії та перспективи: матеріали ІІ-ї Всукраїнської конференції з міжнародною участю «Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти» (Умань, 21-22 травня 2019 р.) та науково-методичного семінару «Права дітей: від витоків до сьогодення» (Умань, 24 травня 2019 р.) / [ред. кол. : Коляда Н.М. та ін.]. Умань: ВПЦ «Візаві», 2019. С. 90–92

8. Радул В. Культура та соціалізація особистості *Рідна школа*. 2018. № 1-2. С. 8-12.

9. Карпич І. О. Особливості соціалізації дитини в неповній сім'ї *Актуальні проблеми соціальної роботи: теорія і практика* : колективна монографія / І. В. Албул, О. Д. Балдинюк, В.П. Ісаченко [та ін.] ; за ред. Н. М. Коляди ; Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань : Візаві, 2021. С. 35–42.

10. Маленький світ дитини: соціалізація школярів. *Психолог*. 2019. № 4. С. 24-29.

11. Радул В. Культура та соціалізація особистості. *Рідна школа*. 2018. № 1-2. С. 8-12.

12. Юрченко С. Соціалізація особистості на основі компетентісного підходу. *Професійно-технічна освіта*. 2021. № 1. С. 37-40.

13. Karpych I. O. Peculiarities of the formation of the state policy of Ukraine regarding the prevention and counteraction of domestic violence in the context of social work. Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín "Věda a perspektivy" je registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 24142. № 5(12) 2023. str. 56-65.

http://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/5213/5243

Інформаційні ресурси

Бібліотека Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/

Електронний інституційний репозитарій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Режим доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/

Національна бібілотека україни ім В. І. Вернадського. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/